TussenRuimte

TIJDSCHRIFT VOOR
INTERCULTURELE THEOLOGIE

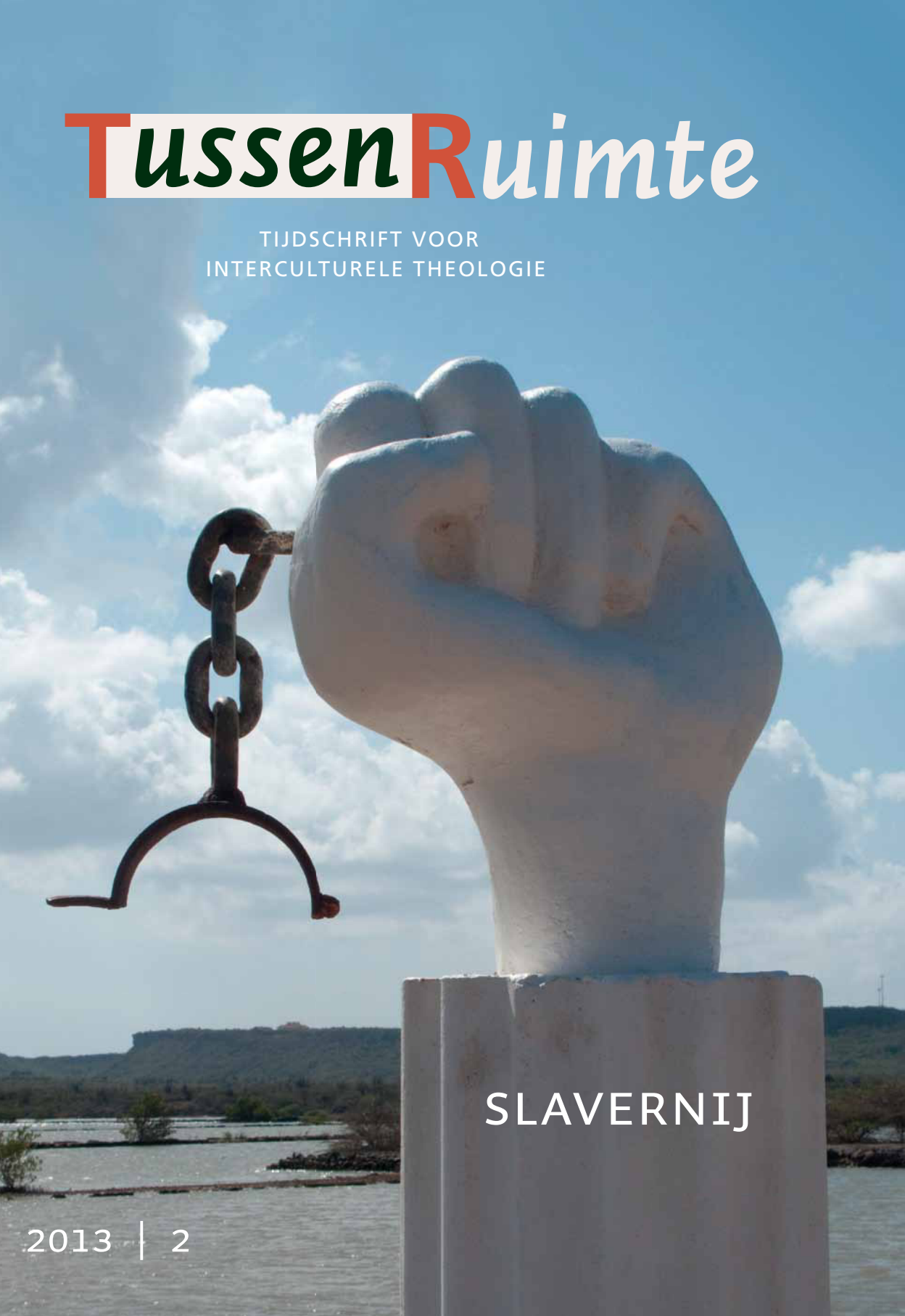

SLAVERNIJ

2013 | 2

INHOUD

TR

3 Redactioneel

15 Column

32 Column

50 Beeldmeditatie

52 Impressies

56 Boeken

60 Film

61 Muziek

62 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Simone Schoemaker
Moderne slavernij in de gedwongen prostitutie

ONDERZOEK | Jan Jongeneel
Een land van slavenhalers 9

16 DEBAT | Catherine De Ryck
De Bijbel als argumentatiebron in het slavernijdebat

PORTRET | Aart Mak
Verloren vrijheid 21

26 ANTITHESE | Meindert Muller
De lange schaduw van Elmina

MENSEN IN BEELD | Wilbert van Saane
Duizenden bevrijden, miljoenen beschermen 33

38 WAS GETEKEND | Willeke Brouwer

INTERVIEW | Eleonora Hof
Kathleen Ferrier: 'Op weg naar een gedeeld toekomstperspectief' 39

44 PERSPECTIEF | Fred Omvlee
Zwart en blank, geketend door muziek

TussenRuimte
tijdschrift voor interculturele theologie

jaargang 6 | nummer 2 | mei 2013
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een oecumenisch kwartaaltijdschrift voor interculturele theologie, geredigeerd door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet in woord en beeld verslag van gelovige en missionaire initiatieven, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met Missio België, de Verenigde Protestantse Kerk in België en uitgeverij Kok in Utrecht.

© 2013 Uitgeverij Kok en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Uitgeverijmaatschappij Kok ten Have

Abonneer u nu op onze tijdschriftennieuwsbrief en blijf op de hoogte van ons gevarieerd tijdschriftenaanbod. Meld u aan via www.kok.nl.

Omslagfoto: Slavernijmonument nabij Sint Willibrordus op Curaçao

Redactie
Ineke Bakker, Tom Boesten, Annemiek Buijs-Tuytelaars, Eleonora Hof, Aart Mak, Catherine De Ryck, Wilbert van Saane (hoofdredacteur), Arjan Schoemaker, Johan Visser

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen

Secretariële ondersteuning
Marion Popkema-van der Ven

Redactieadres
Redactie *TussenRuimte*, Nederlandse Zendingsraad,
Postbus 8092, 3503 RB Utrecht
redactie@tussenruimte.com
www.tussenruimte.com

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Illustraties
G. Bulder (omslag), Wilbert van Saane (3), Scharlaken Koord (5, 6), Universiteitsbibliotheek Utrecht (12), BFD Theatrical (22, 24, 25), International Justice Mission (33, 34, 36), Wilbert van Saane (42)

Abonnementenadministratie
VBK | media, abonnementen
Postbus 6088, 4000 HB Tiel
Telefoon (0344) 63 70 85
Fax (0344) 63 56 59
abonnementen@kok.nl

Abonnementsprijs met ingang van 1 januari 2013
Een jaarabonnement in Nederland kost € 40,00;
in België € 41,50; elders in Europa € 46,00.
Een studentenabonnement kost € 27,50.
Losse nummers kosten € 10,00 (exclusief porto).
Een proefabonnement van twee nummers kost € 15,00.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december.
Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal zes weken voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

Keti Koti

In 1934 publiceerde Anton de Kom de eerste, gecensureerde, versie van *Wij slaven van Suriname*. Hij deed dit nadat hij in mei 1933 door de Nederlandse koloniale overheid uitgewezen was uit Suriname. De Kom, zoon van een ex-slaaf, was te kritisch geweest over de mensonterende situatie daar, zeventig jaar na de afschaffing. Zijn uitwijzing bracht hem echter niet tot zwijgen. In zijn boek stelde hij onrecht uit verleden en heden aan de kaak. Kijkend naar de 'woningen der vroegere slaven' in Paramaribo stelde hij: 'Slechts weinig is hier veranderd sedert de slavernij afgeschaft werd' (*Wij slaven van Suriname*, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, 2009, p. 111). Enkele jaren later kwam hij op tegen een andere vorm van onrecht, het fascisme van de nazi's. Het kostte hem zijn leven. In april 1945 stierf hij in een concentratiekamp aan tuberculose.

Standbeeld Anton de Kom in Amsterdam Zuidoost

In het voetspoor van Anton de Kom willen we slavernij in verleden en heden ter sprake brengen. We doen dat met het oog op bewustwording, besef van wat er gebeurd is en wat er nog steeds gebeurt. Ook met de hoop dat we samen kunnen bouwen aan de toekomst. Dit nummer van *TussenRuimte* presenteren wij ter gelegenheid van honderdvijftig jaar afschaffing, in de wetenschap dat voor velen de slavernij nog niet is afgeschaft. *Keti Koti*, de Surinaamse benaming van de herdenking van de afschaffing van de slavernij (letterlijk: gebroken ketenen), is daarom niet alleen een indicatief, maar ook een imperatief.

— Wilbert van Saane, hoofdredacteur

Moderne slavernij in de gedwongen prostitutie

Scharlaken Koord geeft al 25 jaar professionele en betrokken hulp aan meisjes en vrouwen in de prostitutie door middel van preventie, straat- en maatschappelijk werk vanuit een christelijke visie en met respect voor de keuze en opvattingen van elke vrouw. In dit artikel een verslag van het werk met de moeilijkste doelgroep: de illegale prostituee die door mensenhandelaren gedwongen wordt.

De eerste keer dat ik Demi zie, zit ze ineengedoken tegenover me op de bank, kleumend als een klein vogeltje. Ze kijkt me niet aan. Een dikke jas heeft ze niet, warme schoenen ook niet. Geen woning, geen inkomen, alleen een intriest verhaal. Ze is naar Scharlaken Koord doorgestuurd door de vreemdelingenpolitie, die haar gesproken heeft in detentie en al snel in de gaten had dat het hier ging om mensenhandel.

Voorgelogen

Demi vertelt me in de weken daarop steeds kleine stukjes van haar verhaal. Ze is afkomstig uit Midden-Afrika en droomde van een betere toekomst in het Westen. In haar door burgeroorlog verscheurde land was er geen werk en ze had maar nauwelijks genoeg om van te leven. Slimme handelaren spiegelden haar een mooie toekomst voor. Ze zou gaan werken in een restaurant in Nederland en voor werkvergunningen en een woning zou gezorgd worden. Ze geloofde hen, ze wilde hen geloven en stapte met één van de mannen op het vliegtuig.

Eenmaal in Nederland aangekomen pakte het heel anders uit. Vanaf Schiphol werd ze naar een privéhuis gebracht, waar ze elke dag in de prostitutie moest werken. Elke dag moest ze klanten ontvangen en heel vaak meer mannen tegelijk. Vrije dagen had ze niet, loon zag ze niet. Bij te veel protest volgde er lichamelijk geweld om haar in het gareel te houden en werd er gedreigd met politie, gevangenis en uitzetting. Doodsbang was ze. In een vreemd land met een

Demi heeft eigenlijk geen keuze: óf ze doet aangifte óf ze wordt uitgezet

vreemde taal zonder enig begrip van haar rechten, bleef ze doen wat er van haar verlangd werd. ‘Mijn eigenwaarde ging totaal aan flarden’, zegt ze nu. ‘Ik was niemand meer, een pop zonder gevoel, een zombie.’ Na een lange tijd weet ze door een openstaande deur te ontsnappen en in blinde paniek vlucht ze weg. Ze komt terecht in

'Ik was niemand meer, een pop zonder gevoel, een zombie.'

Amsterdam en belandt op straat. Uiteindelijk komt ze via de politie bij Scharlaken Koord terecht.
Steeds vaker kloppen vrouwen als Demi bij Scharlaken Koord aan voor hulp. Hun hulpvraag is complex en het vergt veel tijd en energie om hen goed te kunnen begeleiden. Ze zijn voorgelogen, gemanipuleerd en afschuwelijk misbruikt. Ze vertrouwen niemand meer, hun vertrouwen moet worden verdiend; ik moet laten zien dat ik mijn beloften wel nakom. De eerste stappen in het contact zijn dan ook het regelen van praktische zaken: een medisch onderzoek, soa- en zwangerschapstest, zorgen voor een inkomen en helpen zoeken naar een veilige woonplek.

Papieren en uitkering

Vrouwen als Demi zijn illegaal en komen in Nederland in aanmerking voor een B9-regeling. Deze regeling houdt in dat ze in ruil voor aangifte tegen hun handelaren een uitkering en zorgverzekering krijgen, soms is ook veilige opvang mogelijk. Mocht het tot een rechtszaak komen tegen de mensenhandelaar en wordt deze uiteindelijk veroordeeld, dan krijgt de betrokken vrouw definitieve verblijfspapieren. Na een informatief gesprek met de politie krijgt een vrouw drie maanden bedenktijd voordat ze moet beslissen of ze daadwerkelijk aangifte wil doen. Zolang er geen papieren zijn afgegeven door de Immigratie- en Naturalisatiedienst,

'Ze vertrouwen niemand meer, hun vertrouwen moet worden verdiend.'

wordt de uitkering geregeld door het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers. Als er eenmaal een pasje is, loopt het contact verder via de Sociale Dienst. Een vrouw mag werken gedurende de tijd dat ze in de B9-regeling valt, maar het hoeft niet. Mocht er niet genoeg bewijs zijn, dan wordt de zaak geseponeerd en vervalt de B9, samen met alle rechten. Een asielaanvraag kan dan nog wel worden gedaan, maar de kans dat deze wordt toegekend is klein. Als dit inderdaad niet gebeurt, dient de vrouw Nederland te verlaten.

Te ingewikkeld

Demi heeft eigenlijk geen keuze: of ze doet aangifte of ze wordt uitgezet. Het doen van aangifte is haar enige kans om legaal in Nederland te mogen blijven en ze beslist dan ook al vrij snel dat ze dit wil doen. Doordat ze nu een uitkering heeft, komt er iets meer rust. Het is wel ingewikkeld om de uitkering te krijgen. Ze staat nergens ingeschreven en heeft dus geen vast adres, een bankrekening openen is daardoor onmogelijk en via de Sociale Dienst kan dit ook niet omdat ze niet in Amsterdam staat ingeschreven. Uiteindelijk loopt de uitkering via Scharlaken Koord en kan ze elke week haar toelage komen halen.

Het is mooi om haar weer te zien lachen en grapjes te horen maken

Demi heeft geen idee van westers geld. Banken maken haar bang evenals pinautomaten en pasjes. Een zorgverzekering? Daar heeft ze nog nooit van gehoord, waarom zou je

iets betalen als je niet in het ziekenhuis komt? Ze weet niet wat ze met haar geld moet doen, geeft het eerst veel te snel uit en pot het dan weer op in een plastic tasje. Ze komt uit een klein dorpje van het platteland. Spullen werden daar meestal geruild op een lokale markt. De cultuuromslag is te groot. Hoe vaak ook ik iets probeer uit te leggen, het is te moeilijk en te ingewikkeld voor haar om te begrijpen.

Vaak geen bewijs

Samen gaan we naar de politieverhoren en zitten we twee hele dagen in een verhoorruimte. De rechercheurs van het mensenhandelteam zijn erg vriendelijk, verstaan hun vak en stellen de juiste vragen, maar het verhoor is een zware beproeving voor Demi. Alles moet ze vertellen, alle details komen op tafel en alles wordt uitgevraagd.

Kwetsbaar en een makkelijk slachtoffer voor hernieuwd misbruik

Het is moeilijk voor haar, soms kan ze niets meer zeggen en stort ze helemaal in. En wat weet ze nu eigenlijk? Meegenomen naar een vreemd land, opgehaald door een vreemde auto en vastgezet in een huis waarvan ze het adres niet weet. Namen van handelaren kent ze niet en telefoonnummers al helemaal niet. Haar verhaal is hartverscheurend en tegelijkertijd niet te bewijzen.

Bedreigd

Bovenstaand probleem is niet uniek, heel veel mensenhandelzaken worden gesepo-neerd wegens gebrek aan bewijs. Het is erg moeilijk om voldoende informatie te vinden om een handelaar daadwerkelijk te kunnen oppakken. Het zijn ingewikkelde netwerken van mannen en vrouwen in Nederland, landen van herkomst en doorreislanden. Mensenhandel is enorm winstgevend en de straffen zijn relatief laag. De risico's voor de handelaren zijn niet heel groot en ze gebruiken veel manieren om de vrouwen aan zich te binden: geweld, dreigen met geweld tegen familieleden en kinderen, of het aangaan van een *voodoo*-of *juju*-overeenkomst waarbij een vrouw onder de vloek van een occulte priester wordt geplaatst. De vrouwen geloven dan dat ze vanuit de geestelijke wereld gestraft zullen worden als ze hun handelaren ongehoorzaam zijn. Veel vrouwen doen hierom geen aangifte en verdwijnen in de illegaliteit.
Voor hen lijkt er geen uitweg: blijven in Nederland mag niet, terug naar het land van herkomst kan niet. Dit niet alleen doordat ze hier doodsbang voor zijn, maar ook omdat ze geen reisdocumenten hebben. De benodigde papieren worden door de ambassades maar mondjesmaat uitgegeven en het is een erg bureaucratisch proces. Toch zijn de mogelijkheden er wel. Terugkeer kan via International Organization for Migration en ook zijn er projecten in het land van herkomst waar vrouwen zich bij kunnen aansluiten. Maar de achterdocht is te groot, veel vrouwen vertrouwen het niet en kiezen voor een onzeker leven als illegaal. Een klein percentage vrouwen krijgt, op grond van hun aangifte of humanitaire redenen, wel verblijfspapieren toegekend door de rechter.

Meer vertrouwen

Doordat ik haar op allerlei verschillende vlakken help, gaat Demi me steeds meer vertrouwen. Ze wordt opener en vertelt me steeds meer over haar gevoelens en ervaringen. Het is mooi om haar weer te zien lachen en grapjes te horen maken als ze komt naar Second Step, het dagbestedingsproject van Scharlaken Koord. Hier ontmoet ze vrouwen met dezelfde achtergrond en wordt ze geaccepteerd zoals ze is. Ze leert naaien, ze luncht met de anderen, viert Kerst met ons mee en maakt langzaam wat meer contact.

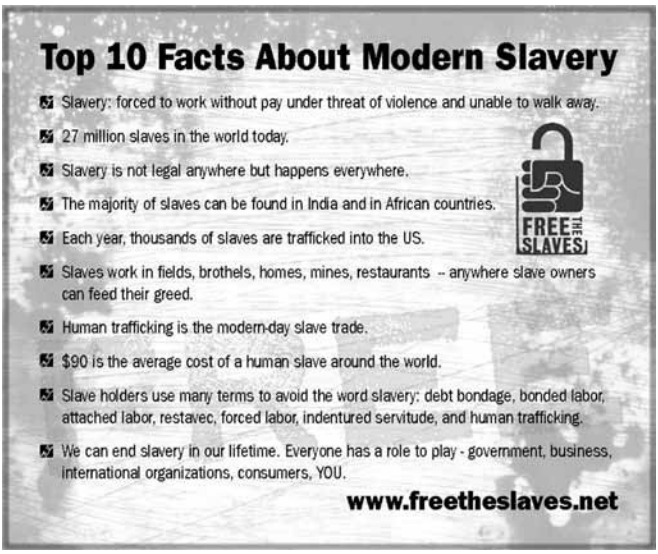

Toch blijft het erg moeizaam, niet alleen voor haar, maar ook voor mij. Demi woont sinds kort in de Bijlmer en heeft daar veel contacten met anderen. Het is soms lastig om te weten waar ze mee bezig is en waar ze haar geld aan uitgeeft. Ze blijft in een kwetsbare positie en is een makkelijk slachtoffer voor hernieuwd misbruik. Haar proces loopt nog en het is nog onduidelijk of ze in Nederland mag blijven.

Extra vangnet

Vrouwen als Demi hebben, naast professionele hulp, behoefte aan een extra vangnet in de vorm van een kerk, een buurthuis of een vrouwenclub. Een groep van mensen die hen accepteren en hen laten zien dat ze van waarde zijn, dat ze gekend worden en erkend worden in hun mens zijn. Scharlaken Koord doet dit binnen de hulpverlening, maar ook door middel van ons maatjesproject waarin vrijwilligers langere tijd met een cliënt optrekken.

Vrouwen als Demi wil ik zo goed mogelijk begeleiden, samen met hen wil ik naar oplossingen blijven zoeken. Ik wil hen laten zien dat ze belangrijk zijn en dat God zich ook om hen bekommert. Scharlaken Koord wil een plek zijn waar deze vrouwen professionele hulpverlening krijgen vanuit een warm en betrokken hart.

Zie voor meer informatie www.scharlakenkoord.nl en www.secondstepshop.nl.

— Simone Schoemaker-Wenderich is maatschappelijk werker bij Scharlaken Koord in Amsterdam.

Een land van slavenhalers

Binnen en buiten de kerk in Nederland is er achteraf gezien ontstellend weinig geageerd tegen de wantoestanden en misdaden van slavernij en slavenhandel. Al zijn er gelukkig duidelijke uitzonderingen op de algemene regel van stilzwijgen of zwak protest. Dit onderzoeksartikel beschrijft vooral de situatie in West-Indië voor de afschaffing van de slavernij in 1863 en geeft eerlijk weer hoe makkelijk de 'warengodsdienst' het overzee zo vaak van de 'ware godsdienst' won.

In het midden van de negentiende eeuw schafte Nederland de slavernij af, eerst in Oost-Indië (1859), daarna in West-Indië (1863). In West-Indië waren de gevolgen ingrijpender dan in Oost-Indië. Immers, in de grote Oost waren er minder slaven bij deze omwenteling betrokken: circa tienduizend slaven, tegenover circa veertigduizend slaven in de West. Bovendien waren de slaven in de Oost hoofdzakelijk uit eigen land afkomstig, terwijl de in de West te werk gestelde slaven uit Afrika naar 'de nieuwe wereld' gedeporteerd waren. De slaven in de Oost waren dus veel minder ontheemd dan die in de West. Enkel de uit India afkomstige slaven in Oost-Indië waren hun vaderland ook voorgoed kwijtgeraakt.

Slaven in dienst

Vóór 1863 was Nederland een natie die in het moederland geen slavernij duldde, maar in de overzeese gebiedsdelen zonder veel gewetensbezwaren slaven verhandelde en in huizen en op de plantages slavenwerk liet verrichten. Toen in 1596 de Zeeuwen een Portugees schip met Afrikaanse slaven aan boord kaapten en naar de thuishaven opbrachten, werden de betrokken slaven hier te lande vrijgelaten. Maar overzee kon en mocht wat thuis, op vaderlandse bodem, niet getolereerd werd.

Overzee kon en mocht wat thuis niet getolereerd werd

Vrijwel vanaf het begin van de overzeese werkzaamheden van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC, opgericht in 1602) en van de West-Indische Compagnie (WIC, opgericht in 1621) werden er slaven in dienst genomen. Doch de grootscheepse slavenhandel dateert uit de tijd dat de WIC zich vestigde op de West-Afrikaanse goud- en slavenkust en daar het fort Elmina tot een omvangrijk slavendepot maakte (1637). De VOC involveerde zich niet, althans niet op grote schaal, in de slavenhandel.

Handelswaar

Afrikaanse slavendrijvers zorgden in be-

Monument ter herinnering aan de slavernij bij Maison des Esclaves op Île de Gorée, Senegal

langrijke mate voor de aanlevering van de honderdduizenden slaven. Uit de binnenlanden lieten zij hen te voet naar de slavendepots aan de kust brengen. Vervolgens verscheepten Europeanen hen naar 'de nieuwe wereld', vooral Noord- en Zuid-Amerika. Het aandeel van de WIC in deze transacties

Commercie won het bij Oost- en West-Indische Compagnie van de confessie

was niet gering. Naar schatting vervoerde zij rond de vijfhonderdduizend slaven van het ene continent naar het andere. Onderweg naar Elmina stierven er slaven, in het depot stierven er slaven, en op zee kwamen er nog eens vele slaven om. Alleen de allersterkste 'negers' overleefden het maanden of soms wel jaren durende transport, van hun geboortedorp in de binnenlanden van Afrika via de transitohavens naar hun uiteindelijke bestemming. Vooral de Nederlandse Antillen fungeerden als een belangrijke transitohaven waar de slaven verhandeld werden en waar de plaats van hun bestemming min of meer definitief bepaald werd.
Commercie won het in Japan (VOC) en op de Goudkust (WIC) van de confessie, dat wil zeggen, van de hervormde geloofsbelijdenis. Immers, overzee moest er non-stop veel suiker, koffie en andere waar geproduceerd worden om in de vaderlandse behoeften te voorzien en bovendien om er in Europa handel mee te kunnen drijven. Anders ge-

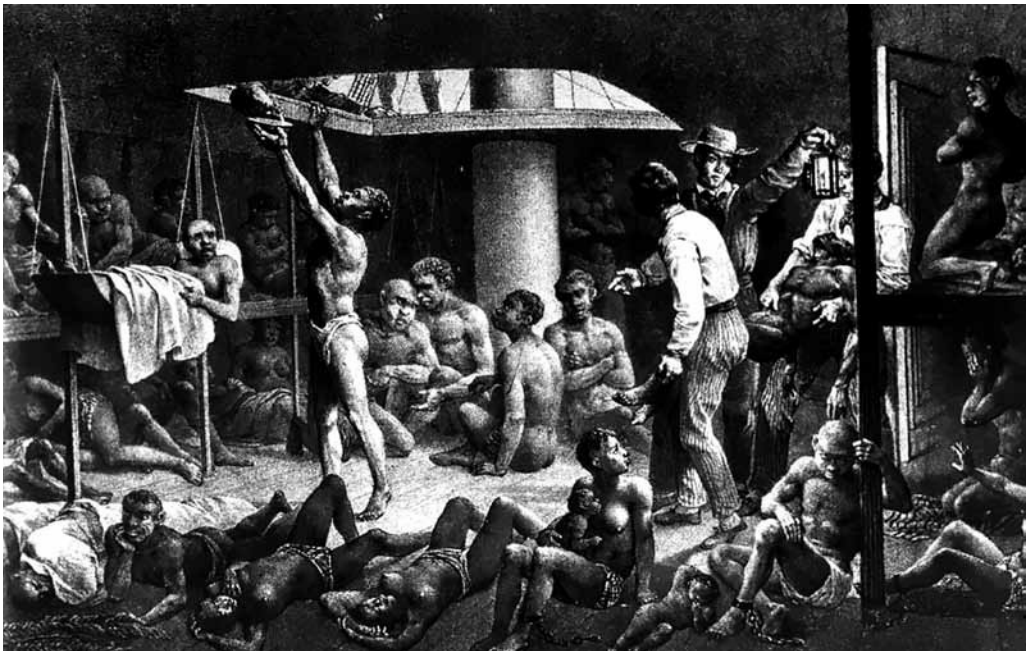

Afrikaanse slaven onderdeks in een overvol slavenschip, 1827

zegd: de 'warengodsdienst', de beleving van de handelswaar als de ultieme doelstelling, won het dikwijls van de 'ware godsdienst', de godsdienst in eigenlijke zin.

Rechtvaardiging

De WIC rechtvaardigde zowel de slavenhandel als de slavernij. Zij verleende voorrang aan het persoonlijke eigendomsrecht van de Nederlandse burger boven de vrijheid van 'levend kapitaal'. Een slaveneigenaar had volgens haar 'recht op' zijn slaven en kon met hen doen en laten wat hij nodig en nuttig vond. Het zo gelegaliseerde gebruik van de slaven sloot uiteraard het misbruik niet uit. Slaven moesten niet alleen tegen een minimum aan kosten zorgen voor een maximum aan economisch gewin, maar zich ook gereedhouden voor allerlei diensten op het persoonlijke vlak. Bij gebrek aan eigen vrouwen overzee hield dit vaak ook in dat slavenhouders de eigen seksuele behoeften bevredigden bij slavinnen. Nergens nam dit misbruik ergere vormen aan dan in

Smijtegeld: slavenhandel zonde tegen het achtste gebod 'Gij zult niet stelen'

het fort Elmina, waar slavinnen 's nachts uit hun ondergrondse verblijven naar de bovenverdiepingen gehaald werden voor geslachtsgemeenschap, om voor het krieken van de dageraad weer teruggestuurd te worden naar de catacomben van hun 'dierlijke' bestaan.

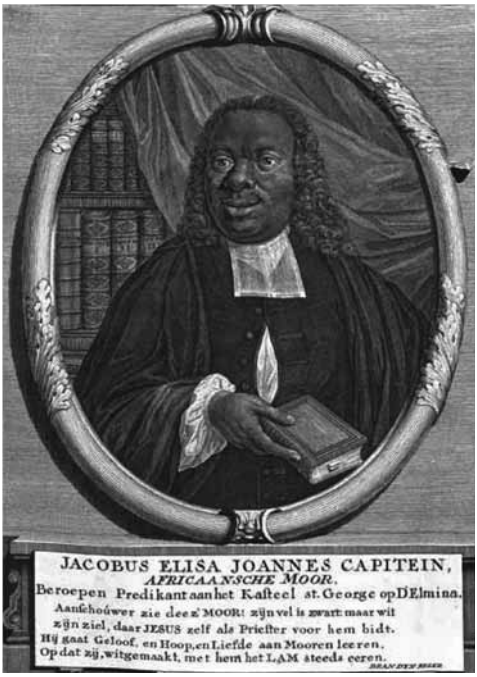

Gravure, Pieter Tanjé, 1742

In de kiem gesmoord

De WIC greep de aanwezigheid van de vrijgekochte slaaf Jacobus E.J. Capitein (1717-1747) in Nederland aan om alle argumenten vóór de slavernij nog eens keurig op een rijtje te laten zetten. Capitein kwam als slaaf uit Afrika en werd door een kapitein vrijgekocht. Daarna zat hij op een middelbare school in Den Haag en studeerde hij theologie in Leiden. Hij werd financieel in de gelegenheid gesteld om een proefschrift te schrijven en te verdedigen, dat de slavernij 'niet strijdig tegen de christelijke vrijheid' was. Dit geschrift betoogde dat slavernij bij alle volken voorkwam, en dat dit instituut door het Romeinse recht, het Oude Testament, het Nieuwe Testament en leidinggevende christelijke theologen niet afgekeurd werd. Na de publicatie van dit werk in het Latijn en in het Nederlands kon de WIC zeggen, dat 'zwarten' zelf de slavernij een respectabel instituut vonden, dat bijbels, ethisch en ook juridisch verdedigbaar was. Zo wilde zij alle kritiek op slavernij in de kiem smoren. Dit gelukte haar aardig.

Kritiek in Nederland

In de zeventiende en achttiende eeuw behoorden de Utrechtse theoloog Gisbertus Voetius (1589-1676) en de Middelburgse predikant Bernardus Smijtegeld (1665-1739), een leerling van Voetius, tot de uitgesproken critici van de slavernij. Door contacten met Zeeuwse zeelui wist Smijtegeld als geen andere hervormde predikant precies wat er op dit terrein overzee misging. In een van zijn preken noemde hij de slavenhandel een zonde tegen het achtste gebod 'Gij zult niet stelen' (Exodus 20,15). In wezen onderschreef hij toen een adagium dat pas in de negentiende eeuw geformuleerd werd: 'Eigendom is diefstal' (Pierre J. Proudhon). Aan het einde van de achttiende eeuw is in Engeland en in de Verenigde Staten een heuse afschaffingsbeweging ontstaan. Hierin speelde de anglicaan William Wilberforce (1759-1833) een leidinggevende rol. Een dergelijke beweging kwam in Nederland niet van de grond. Het bleef hier min of meer bij individuele kritieken, totdat Guillaume Groen van Prinsterer met anderen de Neder-

Slavenbezitters werkten zending zo veel mogelijk tegen, indirect of direct

landse Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij (1841) oprichtte. Later werd de hervormde predikant Nicolaas Beets (1814-1903), die in zijn studeerkamer een marmeren beeld van Wilberforce had staan, een voorman van deze corporatie. Eerder was al de Haagsche Maatschappij (1828) opgericht, die in Den Haag en in Paramaribo zetelde en zich de emancipatie van slaven ten doel stelde.

Kritiek overzee

In Nederland waren er verschillende predikanten die onder 'swarten en swartinnen' overzee zending wilden bedrijven. Maar de slavenbezitters en slavenhandelaren waren niet gediend van hun preken en praktijken. Immers, zending onder de slaven zou vroeg of laat leiden tot hun doop en hun lidmaatschap van de kerk. Wie eenmaal gedoopt en in de kerk opgenomen was, moest volgens de gangbare mores als een 'vrij mens' in kerk en staat aanvaard worden. Derhalve werkten de slavenbezitters de zending zo veel mogelijk tegen, liefst indirect maar als het moest direct.
De in Duitsland geboren hervormde dominee Jan W. Kals (1700-12781) was in de West een van de grote verdedigers van slaven. Hij verzette zich tegen al die bestuurders en slavenbezitters die de Afrikaanse slaven en Indianen beschouwden als de vervloekte kinderen van Cham, de tweede zoon van Noach (Genesis 9,22-25). Genoemde personen begonnen een proces tegen Kals en ontzegden hem de preekstoel. Uiteindelijk werd hij naar Nederland teruggezonden (1733). Daar publiceerde hij zijn krachtige verdediging van het zendingswerk in Suriname onder alle bevolkingsgroepen, zonder aanzien van personen: *Neerlands hooft- en wortel-sonde, het versuym van de bekeeringe der heydenen* (1756).
Ruim een eeuw later werd in de Oost een andere predikant die te kritisch was, door het gouvernement officieel berispt. Deze Wolter R. Baron van Hoëvell (1812-1879) hield de eer aan zichzelf, bedankte als predikant van de Indische Kerk en repatrieerde. Nadat hij in het vaderland eerherstel gekregen had, werd hij parlementslid en bestreed hij in woord en geschrift de slavernij. Bekend werd zijn novelle *Eene slavenvendutie* (1853), waarin hij de openbare verkoop van vijf huisslaven schetste. Twee van hen waren meisjes, Moetiari (Parel) en Melati (Bloem). Een oude wellustige Chinees kocht hen op. De meisjes wilden absoluut niet met hem meegaan, maar de koloniale politie nam hen bij de arm en bracht hen zonder omwegen naar het Chinese landhuis, waar hen een deerlijk lot wachtte.

Tegen de klippen op

Het is een schandvlek voor Nederland dat er binnen en buiten de kerk zo weinig tegen deze wantoestanden en misdaden van slavernij en slavenhandel geageerd is. Al zijn er gelukkig duidelijke uitzonderingen op de algemene regel van hetzij stilzwijgen, hetzij zwak protesteren. Daartoe behoort niet alleen Eduard Douwes Dekker (1820-1887), die onder de schuilnaam Multatuli ('Ik heb veel

Op 1 juli 1863 stroomden niet de dansvloeren, maar de kerk op Curaçao vol

geleden') in 1860 *Max Havelaar* publiceerde, maar ook de genoemde dominee Kals in Suriname en zijn collega Van Hoëvell in Nederlands-Indië.
Helaas leverde geen van de tientallen predikanten die in Elmina dienst gedaan hebben, een op papier gezet protest tegen de slavernij en de slavenhandel, die daar zichtbaarder waren dan waar dan ook in de Nederlandse koloniën en bezittingen. Ook was daar niemand à la Multatuli om luid en duidelijk een seculier protest te laten horen. Om meer dan één reden is de slavernij en slavenhandel in Indonesië anders verwerkt dan in Suriname en op de Nederlandse Antillen. Het is vooral aan de inzet van de Hernhutters ofwel de Evangelische Broedergemeente te danken dat in Suriname en op de Nederlandse Antillen de slaven zich niet massaal van het christendom afgekeerd hebben. Zij hebben kleinschalig, maar wel diepgaand het ware gezicht van het Evangelie laten zien. Toen op 1 juli 1863 de slavernij uiteindelijk werd afgeschaft, stroomden daarom niet de dansvloeren, maar wel de kerken op Curaçao vol, om God van harte te danken.
De vaderlandse algemene geschiedenis en de vaderlandse kerkgeschiedenis dienen te worden herschreven vanuit het perspectief van al die exemplarische Nederlanders die vóór de afschaffing der slavernij lief en leed met de Afrikanen en Indianen gedeeld, en samen met hen gezongen en gebeden hebben. Hun persoonlijke bijdragen, tegen de klippen van de VOC, de WIC en het gouvernement op, maken duidelijk dat de slavenhandel en de slavernij moreel en spiritueel al lang bankroet waren voordat de officiële afschaffing hiervan in 1863 plaatsvond.

Literatuur

– Charles R. Boxer, *Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk 1600-1800*, Leiden: Sijthoff, 1967
– Maartje Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2007
– David N.I. Kpobi, *Mission in chains. The life, theology and ministry of the ex-slave Jacobus E.J. Capitein (1717-1747) with a translation of his major publications*, Zoetermeer: Boekencentrum, 1993
– Jan M. van der Linde, *Jan Willem Kals 1700-1781. Leraar der hervormden, advocaat van indiaan en neger*, Kampen: Kok, 1987
– Albertus N. Paasman, *Reinhart. Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de Verlichting*, Leiden: Nijhoff, 1984
– Johannes M. Postma, *The Dutch in the Atlantic slave trade 1600-1815*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990
– S.E. Preedy, *Negers in de Nederlanden 1500-1863. Waarschuwing en aansporing*, Wageningen: Masusa, 1984
– Karel A. Zeefuik, *Hernhutter zending en Haagsche Maatschappij 1828-1867. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van zending en emancipatie in Suriname*, Utrecht: Elinkwijk, 1973

— Jan A.B. Jongeneel is honorair emeritus hoogleraar missiologie van de Universiteit Utrecht.

Emi wil naar huis

'Meneer Suratno (42 jaar) was net de vloer aan het vegen toen ik binnenkwam. Zijn twee kinderen Erwin en Ani, 7 en 2 jaar, zaten op de grond van hun avondeten te genieten. Ik ging bij hen op de grond zitten en luisterde naar wat Suratno te zeggen had: "Dit is mijn situatie. Lastig! Ik moet alles alleen doen. Onze kleinste is ook nog eens net ziek."
Sinds oktober 2012 is Suratno tijdelijk door zijn vrouw verlaten. Emi (33 jaar) werkt namelijk in Maleisië als gastarbeider. Ze heeft hiervoor al vier jaar gewerkt als hulp in de huishouding in Saudi-Arabië. Met de opbrengst hiervan hebben ze een huis kunnen bouwen. Omdat er nog niet genoeg geld is om een kleine onderneming te starten is Emi, met goedkeuring van haar man, weer vertrokken naar het buitenland.
Het plan was dat Emi in Taiwan zou gaan werken. Volgens de verstrekte informatie zou het salaris in Taiwan hoog liggen. Emi werd echter, zonder kennisgeving en goedkeuring, door PJTKI (dienstenonderneming Indonesische gastarbeiders) naar Maleisië gestuurd. Ze protesteerde, maar werd daarop gedreigd alle kosten te moeten terug betalen die PJTKI voor haar had gemaakt. Emi gaf uiteindelijk op.
In Maleisië voelt Emi zich niet op haar gemak. Het werk valt haar veel te zwaar. Ze moet bijna 24 uur per dag werken. Elke dag moet ze de vissen en krokodillen voeren en de generatoren aanslingeren om vervolgens het huishouden te doen van haar werkgever. De werkdruk is erg hoog. Emi wil het liefst naar huis, maar ze staat machteloos.'

Dit verhaal over Emi van een collega-predikant vertelt niets nieuws. In de Indonesische media staan regelmatig horrorverhalen over Indonesische gastarbeiders in het buitenland. Sommigen worden bedrogen, verkocht als slaaf, mishandeld, verkracht of zijn gestorven vanwege een 'bedrijfsongeval'. De GKSBS-gemeente in Sumberhadi heeft een stichting opgezet die in samenwerking met de overheid en ngo's zich inzet voor de rechten van gastarbeiders. Deze kerk kon haar oren niet sluiten voor Emi's roep 'Ik wil naar huis'. 'Ze klaagden luid en hun hulpgeroep steeg op naar God. God hoorde hun jammerkreten en dacht aan het verbond [...] en trok zich hun lot aan' (Exodus 2,23-25).

— Henriëtte Nieuwenhuis is predikant, in dienst van Kerk in Actie werkzaam als diaconaal toerustingswerker op het synodekantoor van de GKSBS, de christelijke kerk van Zuid-Sumatra in Indonesië. *www.kerkinactie.nl/blognieuwenhuis*

De Bijbel als argumentatiebron in het slavernijdebat

Eeuwenlang hebben verschillende landen deel uitgemaakt van een systeem van slavenhandel en slavenuitbuiting. Sommige bestuurders stelden zich hierbij geen vragen, het was een economische vanzelfsprekendheid vanwege bijvoorbeeld het exploiteren van suiker- en katoenplantages in de nieuw veroverde en onderworpen gebieden. Andere gingen op zoek naar antwoorden om de slavenpraktijk te verdedigen en te rechtvaardigen. Een bron van argumentatie daarvoor vormde de Bijbel, die tegelijk inspiratiebron was voor de latere tegenstanders van de slavernij. Hoe werd de Bijbel gebruikt tijdens deze donkere bladzijden in onze geschiedenis? En hoe moeten we daar vandaag mee omgaan?

Bijbelse slavernij

Zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament treffen we verzen aan die spreken over slavernij. Vandaag benadrukken bijbelwetenschappers en historici meer dan ooit het belang van de socio-historische context van de Bijbel. De Bijbel is ontstaan in een periode waarin een zekere vorm van slavernij vanzelfsprekend deel uitmaakte van het sociale en economische systeem. Het fenomeen was verbonden met de sociale hiërarchie. In de Oudheid kende zowat elke maatschappij slavernij, meestal te verstaan als een vorm van dienaarschap of als een manier om een schuld af te lossen. Vandaag zijn we ons bewust van het belang van die context, maar in de achttiende en negentiende eeuw werd die makkelijker vergeten en werd de Bijbel haast benaderd als een ethisch receptenboek voor de kwesties van die tijd.

Slavenhouders, en leiders van de landen die zich schuldig maakten aan slavernij, zagen in verschillende verzen een bijbelse goedkeuring. In Deuteronomium 20,10-11 lezen we bijvoorbeeld: 'Voordat u een stad aanvalt, moet u eerst een vredesregeling aanbieden. Als men op het voorstel ingaat en de poorten voor u opent, *moeten alle inwoners van de stad tot herendienst worden gedwongen*.' Toen verschillende Europese landen andere landen – in Afrika of Latijns-Amerika bijvoorbeeld – onderwierpen, werd deze bijbelpassage aangewend om de inheemse bevolking onder het slavenjuk te brengen.

In het Nieuwe Testament spreken vooral de

paulinische brieven over slaven. In verschillende brieven richt Paulus zich tot de slaven in de gemeentes die hij adresseert. Hij spoort hen steevast aan hun meester goed te dienen. Paulus verbindt die gehoorzaamheid zelfs aan het christelijke geloof: 'Slaven, gehoorzaam uw aardse meester in alles, niet met uiterlijk vertoon om bij de mensen in de gunst te komen, maar oprecht en met ontzag voor de Heer' (Kolossenzen 3,22).

Anderzijds wijst Paulus ook de meesters op hun plichten: 'Meesters, geef uw slaven waar ze recht op hebben en wat redelijk is, want u weet dat ook u een meester hebt, in de hemel' (Kolossenzen 4,1). De slaven uit Paulus' gemeentes waren vaak zelf christen geworden. Dit lijkt voor Paulus te impliceren dat zij op een andere – betere – manier behandeld moeten worden. Wanneer hij de voortvluchtige slaaf Onesimus bekeert ('die tijdens mijn gevangenschap mijn kind is geworden', Filemon 10), zendt hij Onesimus terug naar diens meester Filemon. Dat deelt Paulus mee in zijn brief aan die laatste.

Bijbel als ethisch receptenboek voor kwesties van die tijd

Hij drukt Filemon op het hart dat hij niet zomaar een (ongehoorzame) slaaf terugkrijgt, maar 'veel meer dan dat, een geliefde broeder' (vers 16). Paulus keurt slavernij dus niet expliciet af, maar plaatst alles toch in perspectief. Dat hij God ieders 'meester in de hemel' noemt, wijst er misschien ook op dat het hier om een ander soort slavernij

Paulus schrijft Filemon en deze verzoent zich met zijn slaaf Onesimus. Tekening, circa 1490, British Museum, Londen

gaat dan de slavernij van de achttiende en negentiende eeuw.

Raciale slavernij

Een belangrijk kenmerk van die slavernij uit de achttiende en negentiende eeuw is dat Europese landen de inheemse bevolking van andere continenten aan het slavenjuk onderwerpen. Het gaat dus om raciale slavernij: het ene ras acht zichzelf superieur tegenover het andere en onderwerpt dit aan slavernij. Ook hiervoor vond men enkele bijbelverhalen om te argumenteren dat dit gedrag te verzoenen was met het christelijke geloof.
Het belangrijkste verhaal in deze context vinden we in het boek Genesis. Na de zondvloed en het nieuwe verbond met God, plant Noach een wijngaard aan. Als de vruchten later geplukt zijn en de wijn gemaakt is, drinkt Noach ervan. Dronken gaat hij daarna naakt in zijn tent liggen. Een van zijn drie zonen die mee uit de ark kwamen, Cham, ziet Noach zo en vertelt het aan zijn twee broers. Wanneer Noach dit te weten komt, spreekt hij een vloek uit over Kanaän, waarvan Cham de stamvader is: 'Vervloekt zij

Cham bespot zijn dronken vader Noach, Sem en Jafeth lopen achterwaarts om hem te bedekken. Gravure, Cornelis Cort, circa 1560

Kanaän, knecht van zijn broers zal Kanaän zijn, de minste van alle knechten. Geprezen zij de Heer, de God van Sem; knecht van Sem zal Kanaän zijn. Moge God ruimte geven aan Jafet, hem laten wonen in de tenten van Sem; knecht van Jafet zal Kanaän zijn' (Genesis 9,25-27). Traditioneel wordt gezegd dat de Kanaänieten zich op het Afrikaanse continent hebben gevestigd. Hierin zagen de voorstanders van slavernij het bijbelse argument bij uitstek om de Afrikaanse bevolking als minderwaardig te aanschouwen – want vervloekt door God. Bovendien verdoemt Noach de Kanaänieten – gezien als Afrikanen – letterlijk tot slavernij in dienst van zijn andere zonen; Jafets nakomelingen worden traditioneel geïdentificeerd als de Indo-Europese bevolking.

Een ander bijbels argument dat werd gebruikt om raciale slavernij te rechtvaardigen, was het bijbelse verbod op het afbeulen van de eigen volksgenoten: 'Vreemdelingen die bij jullie wonen of de nakomelingen die zij in jullie land hebben gekregen; die slaven en slavinnen zijn je eigendom. Je kunt hen als erfelijk bezit aan je nakomelingen

nalaten; zij zullen voor altijd als slaaf voor je blijven werken. *Maar je volksgenoten, de Israëlieten, je eigen verwanten, mag je nooit als slaven afbeulen*' (Leviticus 25,45-46). Deze passage is door kerken overigens lang gebruikt als argument om niet te missioneren onder de slavenbevolking. Zij waren van mening dat dit ook betekende dat je medechristenen niet als slaaf mocht afbeulen; iets wat anderen op basis van de paulinische brieven dan weer weerlegden en zo ook medechristenen tot slaaf maakten.

Bijbels verzet

Zolang slavernij bestaat, bestaan er ook tegenstanders. Dat was enkele eeuwen geleden niet anders. Door de inburgering van slavernij in het algemene (economische) gedachtegoed en in de publieke opinie probeerde men tegenstanders in het begin echter zo snel mogelijk het zwijgen op te leggen. Nationale leiders zagen immers hun economische belangen bedreigd, indien de slavernij afgeschaft zou worden. Ook de tegenstanders van de slavenhandel en de slavernij beriepen zich op de Bijbel om hun standpunt kracht bij te zetten. Toch vinden we hier minder over terug. Hoe komt dat?

Slavernij zul je nooit kunnen verdedigen vanuit de bijbelse boodschap als geheel

De meest voor de hand liggende verklaring is dat de tegenstanders vooral een beroep deden op de algemene boodschap van de Bijbel en niet op individuele verzen. De Amerikaanse calvinist Henry Ward Beecher (1813-1887), een tegenstander van de slavernij in de Verenigde Staten, zei bijvoorbeeld dat je slavernij misschien wel kunt verdedigen vanuit enkele losse bijbelteksten, maar dat je dat nooit zult kunnen doen vanuit de bijbelse boodschap als geheel. Door deze nadruk op de Bijbel als een geheel, waren de argumenten van de tegenstanders minder makkelijk uit de tekst te lichten en daardoor makkelijker te weerleggen door de voorstanders van slavernij.
Toch spreken enkele bijbelverzen zich duidelijk uit tegen het soort slavernij dat de laatste eeuwen bestond. Alles begon immers met een nietsontziende slavenhandel, waarbij mensen gewelddadig gevangen werden genomen en verhandeld werden. Exodus 21,16 stelt bijvoorbeeld heel duidelijk dat het niet is toegestaan mensen te ontvoeren, ook niet om ze later als slaaf te verkopen. Bijbelverzen die spreken over de behandeling van slaven, die door de voorstanders van slavernij gebruikt werden als een bijbelse goedkeuring van slavernij, worden door de tegenstanders aangehaald om de uitbuiting en mensonwaardige behandeling van slaven aan te kaarten. De oudtestamentische verzen over de goede behandeling van slaven zijn wellicht ook tot stand gekomen, omdat het volk Israël voor de exodus uit Egypte zelf heeft ervaren hoe het is om onmenselijk te worden behandeld als slaaf. Vanuit die negatieve ervaring zouden de Israëlieten – en dus de erfgenamen van de joods-christelijke traditie – beter moeten weten …

Blijvende opdracht

Vandaag hebben we het moeilijk met de daden die onze voorouders enkele eeuwen ge-

De Israëlieten bakken tichelstenen in Egypte. Ets Jan Luyken, 1703

leden hebben gesteld. Dat mensen de Bijbel gebruikten als rechtvaardiging voor rassendiscriminatie, onterende handel in mensen en onmenselijke behandeling van medemensen is moeilijk te begrijpen en te verdragen. Het is daarom belangrijk in de eerste plaats deze bladzijde in onze gezamenlijke geschiedenis te erkennen en te veroordelen als een donkere bladzijde. Anderzijds mogen we niet vergeten dat ons een blijvende opdracht rest. Ook vandaag bestaan er nog vormen van slavernij, aangepast aan onze

Leert het evangelie niet dat we moeten vechten voor wie wordt uitgesloten?

tijd en context, net zoals dat het geval was in de vorige eeuwen. Ook zijn er vandaag nog steeds mensen die de Bijbel gebruiken – of misbruiken – om bepaalde opvattingen en handelingen te rechtvaardigen. De Bijbel is nog te vaak een instrument om mensen uit te sluiten, te discrimineren en te veroordelen. Door bijbelverzen te isoleren van hun literaire en historische context, en los te maken van de globale bijbelse boodschap, kun je de Bijbel altijd in je eigen kraam laten passen.

Laten we hiervoor altijd waakzaam blijven. En laten we ons vanuit een bijbelse inspiratie blijven inzetten om dit aan te vechten. Want leert het evangelie ons niet dat we moeten vechten voor wie wordt uitgesloten, dat we hen moeten betrekken in de samenleving? Dat is in elk geval wat Jezus heeft gedaan. En die boodschap is veel sterker en veel belangrijker dan wat je uit enkele individuele bijbelverzen kunt distilleren door hen uit hun context te rukken. Laat de Bijbel daarom een boodschap van hoop, vertrouwen en bevrijding brengen, niet één van discriminatie en onrecht.

Alle bijbelcitaten zijn genomen uit de Nieuwe Bijbelvertaling.

— Catherine De Ryck is vormingsmedewerker bij Missio België.

Verloren vrijheid

Tula en de Grote Slavenopstand op Curaçao in 1795

Schrijver en regisseur Jeroen Leinders bracht een groot deel van zijn jeugd door op Curaçao. Geïntrigeerd en persoonlijk geraakt door de figuur van Tula en zijn vrijheidsstrijd op dit eiland in de achttiende eeuw, maakte hij er een boek en een film over. 'Het is een verhaal waaraan de bevolking identiteit kan ontlenen en haar trots kan herwinnen.'

'Ik heb een kleine vijf jaar aan het boek en deze film besteed. Ik was destijds bezig met een campagne voor de overheid op Curaçao, gericht op het accepteren van de schuldsanering van Nederland. Ik ben me toen gaan afvragen of er zoiets bestaat als dé Curaçaoënaar. Het is op Curaçao zo'n mengelmoes aan culturen en historie. Toen liep ik tegen het verhaal van Tula aan, een belangrijk historisch verhaal voor het eiland. Het is een verhaal waaraan de bevolking identiteit kan ontlenen en haar trots kan herwinnen. Een prachtig verhaal, kortom, om een film over te maken.'

Laatdunkend

'Een groot deel van mijn jeugd heb ik doorgebracht op Curaçao. Later in Nederland viel het mij op dat er nogal laatdunkend over de Antillen wordt gedaan. Alsof ze op Curaçao niets zouden doen aan de bestrijding van de drugsproblematiek en andere criminaliteit. Het tegendeel is waar. Natuurlijk zijn er wel problemen. Het eiland kan moeilijk zelfstandig bestaan. Het is een kleine gemeenschap, eigenlijk een groot dorp. Maar wel met een haven en een vliegveld. Je maakt dan natuurlijk hogere kosten dan wanneer je een dorp ergens in de polder bent. Daarnaast is er echt armoede op Curaçao. Een werkloosheidsuitkering bijvoorbeeld bedraagt maar zo'n 300 gulden. Daar kan een gezin eigenlijk niet van leven. Zolang die armoede bestaat, is criminaliteit een logisch gevolg. Maar om vanuit Nederland steeds zo met het vingertje te wijzen, is zo kort door de bocht.

'Nauwelijks een opstand, eerder een mars voor vrijheid en gelijkheid'

In 1969 is er op Curaçao een grote staking geweest. Het was een protest tegen onrechtvaardige arbeidsomstandigheden: zwarte arbeiders verdienden veel minder dan hun blanke collega's in dezelfde functies bij bijvoorbeeld Shell en ook bij andere bedrijven op het eiland. Er was in feite sprake van een vorm van apartheid. Er waren dorpen voor

blanken waar zwarten niet werden toegelaten. Dat waren allemaal nog uitvloeisels van de slavernij van de eeuwen daarvoor. Pas na de staking van 1969 zijn de verhoudingen echt ten goede veranderd.'

Gevoelens ontkend

'Vorig jaar was ik in Amsterdam bij een bijeenkomst naar aanleiding van het verschijnen van de NOS-documentaire over slavernij. Er zaten in die zaal mensen te huilen, omdat zij vonden dat hun gevoelens in de documentaire ontkend werden. Hoewel er in die documentaire op een feitelijk juiste manier over slavernij gesproken werd, werd voorbijgegaan aan alle gevoelens die slaaf zijn opriep, en nog steeds oproept ook bij de latere generaties. Daar komt bij dat Nederland het slavernijverleden altijd gebagatelliseerd heeft.

Die zaken vind ik voldoende reden voor mijn film over dit onderwerp. Het is heel duidelijk welke rol Nederland in de slavernij heeft gespeeld. Op Curaçao was de situatie in vergelijking met Suriname nog redelijk te noemen. We hebben het in dit verhaal ook niet over de trans-Atlantische handel in slaven. De film gaat dus maar over een deel van de historie. Maar omdat de opstelling van de blanken volop in beeld komt, geeft de film wel goed aan hoe men er toen over dacht. Je ziet hoe het in die tijd normaal en

Het verhaal van Tula

Tula, zoon van Jorboe en Rosita en slaaf op de plantage Kenepa op Curaçao, wordt zich steeds meer bewust van de ongelijkwaardige positie waarin zijn volk zich bevindt. Aangewakkerd door het bericht dat Frankrijk de slavernij op Haïti heeft afgeschaft en dat de nieuwe Nederlandse Republiek nu onder Frans bestuur staat, probeert hij de positie van zijn volk te verbeteren. Maar zijn vreedzaam verzet stuit op onbegrip bij de koloniale machthebbers. Zijn inspiratie weet zijn eigen volk echter te verenigen in een ongelijke strijd voor vrijheid, gelijkheid en broederschap. Het boek *Tula – Verloren Vrijheid* en de film *Tula – The Revolt* vertellen het op ware feiten gebaseerde verhaal over de leider van de Grote Slavenopstand op Curaçao in 1795. Vorig jaar verscheen het boek en werd de film opgenomen, die op Curaçao al te zien is. Vanaf de eerste week van juli draait Tula ook in de Nederlandse bioscopen.

geaccepteerd was dat er zo met elkaar werd omgegaan.'

Held of oproerkraaier

'Ik heb op Curaçao op school gezeten, maar daar het verhaal van Tula niet gehoord. Het kan aan mijn school gelegen hebben, maar hier in Nederland heb ik het ook nooit meegekregen. Er zijn verschillende boeken over het verhaal van Tula geschreven door historici. Je ziet een enorme discrepantie tussen de meer koloniaal getinte verslagen en de niet-koloniale geschiedschrijving. De Nederlandse visie is dat Tula gewoon een oproerkraaier was, die zo snel mogelijk moest worden opgeruimd. De zwarte visie ziet Tula veel meer als een held, een krijgsheer, een groot strijder. Op beide visies valt het nodige aan te merken.
Deze revolutie was in aanleg geen revolutie. Het was nauwelijks een opstand, eerder een mars voor vrijheid en gelijkheid. Als je het aantal slaven dat meedeed aan deze opstand afzet tegen het aantal slaven op de plantages, zie je dat er ook vrouwen en kinderen bij geweest moeten zijn. Het aantal van tweeduizend strijders die tegen het Nederlandse leger gevochten zouden hebben, is moeilijk te geloven. Zoveel strijders hadden nooit het onderspit gedolven tegen het relatief beperkt aantal soldaten dat door de koloniale machthebber werd ingezet. De strijd barstte ook pas los nadat de slaven door de soldaten werden aangevallen. Dat tekent dat de intentie in aanleg vreedzaam was.'

In naam van de godsdienst

'Tula is een katholiek opgevoede jongeman, die telkens herhaalt dat God alle mensen gelijk geschapen heeft. Daar passen voor hem de idealen van de Franse Revolutie bij. De essentie van wat Tula gezegd heeft, is terug te vinden in de notulen van de raadsvergadering uit die tijd. Ook de pater die hem opzocht om te onderhandelen, heeft dat gesprek opgetekend. Die weergave laat zien dat hij een ontwikkelde slaaf was, wat niet zo vaak voorkwam. De paters gaven de slaven wel voedsel voor de geest. Religie was heel belangrijk voor slaven, ook op Curaçao, met name het christendom (het katholicisme) en ook de Afrikaanse godsdiensten. Daar werd een mix van gemaakt.
Op Curaçao waren de blanken grotendeels protestants, terwijl het katholicisme onder de slaven werd verspreid. Dat was een mooie scheiding. Voor de blanken erg handig: geen zwarten in hun kerken. Ook waren geloof en staat in die tijd nog niet zo sterk gescheiden als nu het geval is. Het geloof werd dan ook gebruikt om groepsvorming onder de slaven te bewerkstelligen. Maar ook om hen eronder te houden. Ieder moest immers zijn eigen kruis dragen. De kerk stond dus duidelijk in dienst van de staat.

'Een oprecht excuus zou al zo goed doen'

De pater in het boek moet je ook beoordelen met de maatstaven van toen. Daarmee wil ik niet goedpraten wat hij deed. De godsdienst werd gebruikt om een onrechtvaardig systeem te onderhouden. Hij probeert te interveniëren, geweld te voorkomen en de slaven terug te krijgen op hun plantages. Daarmee ging hij voorbij aan de onrechtvaardigheid en aan de rechten van de slaven zelf. In de

film zegt Tula tegen de pater: '*We have been done wrong for too long*.' De pater kijkt hem verbaasd aan, hij begrijpt niet waar zijn gesprekspartner het over heeft. Dat is kenmerkend voor hem. Hij vindt ook dat God de mensen een eigen, van elkaar verschillende plaats op deze wereld heeft gegeven en dat de slaven niet onrechtvaardig behandeld zijn.'

Harder aangepakt

'Dat de slaven in opstand kwamen was een combinatie van factoren. Curaçao was failliet in die tijd. Er was geen handel vanwege de oorlogen, ook de plantagehouders waren arm. Er waren daar sowieso geen grote handelsondernemingen waar Curaçao rijk van kon worden. Er werd nauwelijks iets geëxporteerd, hooguit een beetje zout. Het was ook nog eens een heel droge tijd. Het was echt afzien, ook voor de plantagehouders. De slaven werden harder aangepakt. Besloten werd dat de slaven voortaan voor hun eigen kostje moesten zorgen. Ze werden gedwongen om op andere plantages te werken, daar geld te verdienen en dat weer bij de eigen plantage te besteden aan voedsel en kleding. Ineens moest er ook op zondag worden gewerkt. Daar kwamen de geruchten bij dat Frankrijk op Haïti de slavernij had afgeschaft. Dat heeft geleid tot de werkstaking onder de slaven op het landhuis

Knip, die vervolgens zou uitgroeien tot wat de geschiedenisboeken in zou gaan als de Grote Slavenopstand van 1795 op Curaçao. In Suriname waren de plantages echte productieplantages. Daar werd verbouwd om te exporteren. Slaven werden gedwongen hard te werken, ziek of niet ziek. Op Curaçao was dat anders. In Suriname was de strafmaat bovendien veel hoger. Lijfstraffen werden vaker toegepast. Slaven werden dag en nacht in de gaten gehouden. Op Curaçao konden zij zich vrij bewegen over het eiland. Je kon er toch niet af. In de oerwouden van Suriname konden mensen zich verschuilen. Op Curaçao was dat er niet en vluchten over het water naar Venezuela kwam weinig voor. De straffen waren minder streng. Er moest hard gewerkt worden, maar er zat minder druk op omwille van de exportproductie.'

Niet wegwuiven

'Ik hoop dat het huidige Nederland gaat begrijpen en vooral erkennen wat onze voorouders vroeger gedaan hebben. We zijn al te gemakkelijk over deze periode heengestapt. Het kapitaal dat we bezitten is voor een belangrijk deel afkomstig uit de tijd van deze slavernij. Veel van ons enorme vermogen kwam van de Verenigde Oost-Indische en van de West-Indische Compagnie, denk maar aan een stad als Amsterdam. Dat kapitaal rendeert nog steeds. We moeten niet doen alsof dat niet belangrijk is geweest. De emotionele schade die we toen hebben toegebracht, mogen we niet wegwuiven. Het zou zo goed zijn als Nederland daar eindelijk iets wezenlijks over zegt. Het is opvallend dat Nederland het enige land is dat zijn excuses niet heeft gemaakt voor de periode van de slavernij. Amerika, Engeland, Frankrijk, zij alle hebben excuses aangeboden. Het is onbegrijpelijk dat Nederland dat nog steeds niet doet. Ik vind dat zelfs onbestaanbaar. Maar ik begrijp het stiekem wel. Als Nederland wel schuld zou bekennen, betekent het dat alle kapitaal onrechtmatig vergaard is. En dat moet dan worden terugbetaald. Aan wie? Ach ja, de schade is ook eigenlijk niet in geld uit te drukken. Een oprecht excuus zou al zo goed doen.'

— Aart Mak is predikant en verbonden aan de stichting Kerk zonder Grenzen die radiokerkdiensten en andere programma's maakt en uitzendt via Radio Bloemendaal.

De lange schaduw van Elmina

Afrikaanse theologen over globalisering

In zijn vorig jaar verschenen studie *Nooit weer Elmina* beschrijft Meindert Muller de reacties van Afrikaanse theologen op het verschijnsel globalisering in de periode 1998-2010. Opvallend is dat zij een doorgaande lijn trekken, beginnend bij slavenhandel en kolonialisme – en vaak nog verder terug – naar neokolonialisme en globalisering. In dit artikel de visie van vijf Afrikaanse theologen, waarin het geluid van 'de ketenen van Elmina' nog altijd doorklinkt.

Je kon er de klok op gelijk zetten. Wanneer bij ontmoetingen tussen werkers van het Missionair Centrum in Heerlen en hun Keniaanse collega's, tussen wie zo rond de eeuwwisseling een uitwisselingsprogramma liep, de gespreksagenda ter sprake kwam, stelden de Kenianen met klem voor om daar de globalisering op te zetten. Tijdens de gesprekken bleek dan hoezeer vanuit hun situatie globalisering ervaren werd als het wereldwijd opleggen van het recht van de sterkste. En onder alle vriendelijkheid smeulde het verzet tegen de inperking van de ruimte voor Afrikaanse landen om hun eigen beslissingen te nemen en hun eigen geschiedenis te schrijven. Voor hen was globalisering niet de groei naar een universele economie en cultuur, maar de overheersing door één bepaalde, in casu westerse economie en cultuur. Dat beleefden zij, werkend aan ontwikkeling aan de basis in West-Kenia, niet theoretisch maar in de weerbarstige praktijk van alledag. Deze ervaring ligt ten grondslag aan mijn interesse om te achterhalen hoe mijn Afrikaanse collega-theologen zich tot het proces van globalisering verhouden en om dat geluid door te geven.

Accra 2000

Van 8 tot 15 oktober 2000 kwamen in de Ghanese hoofdstad Accra jonge theologen – protestantse, katholieke en pentecostaalse – uit zeventien Afrikaanse landen bijeen voor een congres met als thema 'Theologie in de context van de globalisering'. Dit congres was voorbereid en gefaciliteerd door de Wereldraad van Kerken.

In die week bezochten de deelnemers het uit 1482 stammende slavenfort Elmina aan de Ghanese kust, gebouwd door de Portugezen, later door de Hollanders overgenomen. Elmina Castle met zijn grote, aardedonkere kerker en zijn angstvallig smalle slavenuitgang richting zee, schepen en de beide

Amerika's, staat daar nog immer als een macaber monument van de slavenhandel.
De indruk die dit bezoek maakte op de jonge theologen werd door een van hen, de Zuid-Afrikaan Ezra Chitando[1], verwoord in het gedicht '*Standing at the El minah Castle*', dat is opgenomen in de slotverklaring van dat congres. In dit gedicht heet Elmina:

> *'Een schandelijke herinnering aan ontmenselijking, onderdrukking en hebzucht*
> *Deze poort naar slavernij, vernedering en onderwerping.'*

De dichter hoort de echo's van het lijden, de kreten van pijn en ontzetting. En hij wendt zich tot de theologen:

> *'Ontwaak! jonge theologen, de ketenen van Elmina spreken tot jullie*
> *Jullie! oudere theologen: Sta op!*
> *Deze kerkers fluisteren woorden van wijsheid in de context van globalisering*
> *Herinneringen – gevaarlijk en bevrijdend – worden opgeroepen door deze martelkamers.'*

Zeker, de frase 'in de context van' helpt niet om de nogal theatrale tekst tot een wonder van poëzie te maken. Maar om een andere reden is zij niettemin opmerkelijk: ze trekt een rechtstreekse lijn van de vroegste Europese expansie en interventie in zwart Afrika naar het huidige proces van globalisering. Die doorgaande lijn wordt ook met even groot gemak als trefzekerheid getrokken in het vervolg van de slotverklaring van het congres:

> *'Juist op het moment dat we buiten bij elkaar stonden en hartgrondig "Nooit weer" zeiden tegen het Elmina van Ghana, wisten we onszelf geconfronteerd met het Elmina van de globalisering. Net als het Elmina van 1482 torent het Elmina van de globalisering uit boven de wereld en morst armoede en onrecht. Het morst onderdrukking en hebzucht. Als de kerkers van Elmina spreken van marteling en geweld, fluistert globalisering hetzelfde, verbloemd door cosmetische voordelen voor de enkelen.'*

Cel voor tweehonderd slaven, fort Elmina nu

Never again

Globalisering, in het aanvoelen van de jonge Afrikaanse theologen, is verbonden met armoede en onrecht, onderdrukking en hebzucht, marteling en geweld. Ze staat in directe verbinding met een van de meest beruchte episoden uit de Afrikaanse geschiedenis, die van de slavenhandel door met name Portugezen en Hollanders. In het Westen is 'Dat nooit weer' een bezwering die onze geschiedenis moet behoeden voor een herhaling van de gruwelen van de Holocaust. Het 'Never again' van de toenmalig jonge Afrikaanse theologen in Accra gaat samen met de wrange constatering dat de zwarte bladzijde die Elmina in de geschiedenis van Afrika symboliseert herlezen wordt in de geschiedenis van dit

moment. Zo staat in de slotverklaring:

> *'Globalisering, evenals slavernij, is een onderdrukkend systeem dat mensen hun recht op economische en sociale onafhankelijkheid, ja hun recht op leven, ontzegt. Ze maakt het leven tot koopwaar en meet op onethische wijze het leven naar economische maatstaven die humaniteit offeren op het altaar van de winst, en dat vraagt een tegengeluid. De theologie mag dan in de strijd tegen globalisering niet in alle antwoorden voorzien, zij kan wel het maatschappelijk kader bieden waarbinnen alternatieve, ethische antwoorden gegeven worden op het proces.'*

Het is goed om het geluid van deze theologen in al zijn felheid hier tot ons te laten doordringen. Het lijkt soms dat de tijd van de gepassioneerde maatschappijkritiek voorbij is en het praten over onderdrukking van het volk passé. Dat mag dan wellicht voor hier geruststellend zijn, maar is het drama van onze tijd niet dat wij in het Westen de woede en frustratie in andere delen van de wereld chronisch onderschatten?

Oud fenomeen

Het geluid van deze jonge theologen klinkt zeker niet geïsoleerd. Ook andere Afrikaanse theologen trekken de lijn van slavernij naar kolonialisme naar neokolonialisme naar het neoliberale project van de globalisering, ook wel neo-neokolonialisme genoemd. Scherp zijn hun analyses, zowel qua kijk als qua toon. Globalisering, zeggen ze, is niet het tot stand komen van één wereldeconomie en één wereldcultuur, maar het wereldwijd op-

Globalisering

Op basis van mijn onderzoek en geformuleerd vanuit Afrikaans perspectief definieer ik globalisering als 'een expansief proces van ontgrenzing, gelijkschakeling en depolitisering van vitale levenssferen – denken, cultuur, economie – gericht op het belang van het transnationaal kapitaal en uitlopend op een wereldomspannende vrije-markteconomie'.

leggen van de westerse, neoliberale economie en de daaraan dienstbare cultuur. Afrika moet de ruimte claimen en nemen om zijn eigen ontwikkeling vorm te geven en vanuit eigen bronnen te werken aan alternatieven. De onontkoombaarheid van de huidige globalisering is een mythe, zo zeggen ze, waar een keuze vanuit bepaalde belangen achter schuilgaat. Er is een andere keuze mogelijk, waarbij het algemeen belang en niet het belang van enkelen centraal staat.
'Historisch gezien is globalisering niet te beschouwen als een recent verschijnsel', zegt Ezra Chitando. 'De wortels ervan liggen ingebed in processen als de slavenhandel, kolonialisme en westers expansionisme.'
'De globalisering is een oud verschijnsel,' stelt ook Paulin Poucouta[2] (Congo Brazzaville). Voor Afrika begon het in de negentiende eeuw met de 'ontmoeting' van Afrika met Europa, waardoor de traditionele samenleving werd opgenomen in een globaal systeem. Het was een overschrijding van de grenzen van de clan, van het dorp, van de streek, van het continent. Een tweede fase, de 'tweede schok', van de globalisering is van zeer recente datum en is ingeluid door 'het uiteenspatten van de economische,

culturele, sociale, religieuze grenzen'. Voor Poucouta spelen grenzen een belangrijke rol in het voortschrijdend proces van globalisering: grenzen worden overschreden, grenzen worden opgeblazen.

Missionaire godsdiensten

De Nigeriaanse theoloog Paulinus Ikechukwu Odozor[3] trekt de lijn verder de geschiedenis van Afrika in:

> *'Vanuit Afrikaans gezichtspunt gaat dit proces [...] terug naar prekoloniale tijden, toen groepen met elkaar in contact traden om óf met elkaar handel te drijven óf de strijd aan te gaan op jacht naar slaven.'*

Fort Elmina, Goudkust (nu Ghana), was van 1642 tot 1871 het centrum van de slavenhandel van de West-Indische Compagnie.

Odozor verbindt globalisering met de geschiedenis van christendom en islam, de twee grote missionaire godsdiensten. Het was de islam die vanaf de achtste eeuw 'Noord- en West-Afrika binnen de Nieuwe Wereld [trok]'. Dat gebeurde met name door de militaire expedities, veelal met als doel het buit maken van slaven. Dit leidde tot een in Afrika wijd verspreid 'Arabisch kolonialisme' en een nog dieper doordringen van niet alleen de islam maar ook de Arabische cultuur en taal. Deze invloed van de islam in Afrika maakte deel uit van de zendingsdrang van deze religie om heel de wereld in haar invloedssfeer te betrekken.
Eenzelfde globaliserend karakter heeft de religie die zes eeuwen eerder haar oorsprong vond, het christendom, aangenomen. Van meet af aan ontwikkelde de christelijke religie met haar inherente zendingsdrift zich als 'een belangrijke motor voor de globalisering', ook in delen van Afrika. De Europese kolonisering van Afrika kwam echter na de Arabische en gebruikte minder exclusief het religieuze motief als legitimering. Beide vormen van kolonisering – de eerste over land vanuit het noorden, de tweede van over zee – :

> *'[...] zijn beslissend geweest voor de vorming van Afrika tot een deel van een gesloten wereld – een gesloten wereld, opgebouwd door Europeanen en Arabieren voor hun eigen belangen.'*

Het is onthutsend en onthullend hoe een theoloog als Odozor oordeelt over het globaliseringsproces, juist ook door het te verbinden met de geschiedenis van slavernij en kolonisering. Zoals hij zegt:

> *'[...] deze koloniale invallen brachten rampen over Afrika: sociale ontwrichting, ontvolking, ontheemding van volken en het tot*

Ezra Chitando

Paulin Poucouta

Paulinus Odozor

Mvume Dandala

Puleng LenkaBula

slaaf maken van Afrikanen. De inlijving van Afrika in het zogenoemde wereldsysteem is zelden of nooit ten voordele van dit werelddeel geweest, of zelfs maar met de actieve deelname ervan.'

Geheelde herinnering

Afrika, zegt de Zuid-Afrikaanse Hamilton Mvumelwano ('Mvume') Dandala[4], moet in het reine komen met zijn verleden, wil het in staat zijn eigen alternatieven te ontwikkelen voor de huidige globalisering. Een verleden van slavernij en (neo)kolonialisme; en van een christendom dat het continent binnenkwam 'met een last aan Europese geschiedenis en als een verdeelde beweging met een staalkaart aan eisen, die de conflicten en tegenspraken van de koloniale erfenis weerspiegelden'. Afrika moet op zoek naar zijn wortels, zijn 'verborgen herinneringen'; moet de leefkracht, die verscholen ligt in de eigen waarden en cultuur, in de eigen overlevering en verhalen, weer opgraven en aan het licht brengen. Er is een 'geestelijk revival van binnen uit' nodig. Want de Afrikanen leven nog grotendeels in de geschiedenis 'alsof die niet langer van henzelf is'.

'Het idee dat Afrikanen nu oplossingen voor zichzelf moeten vinden die uitgaan van veerkracht en zelfbepaling, is niet langer reëel, tenzij het continent in het reine komt met zijn gewonde verleden.'

Hoe krijg je de herinnering en de verbeelding vrijgemaakt uit de invloedssfeer van de Europese moderniteit? Hoe herwin je je eigenheid, wanneer gezegd wordt 'dat Afrika de smeltkroes is van historische ervaringen, die in ere gehouden moeten worden als deel van zijn erfgoed'? Voor eigen alternatieven is een eigen ethisch fundament nodig en zal een eigen, niet afgeleide strijd gevoerd dienen te worden.

'Om een authentieke en alternatieve toekomst te bedenken is het uiteraard nodig dat een dergelijk idee is verankerd in levende herinneringen aan een strijd die zich niet langer beperkt tot de onderdrukkende machten van de voorbije jaren.'

Dandala wijst op de taak die theologen en kerk hierin hebben. Er moet voorzien worden in een 'spirituele, gezagvolle basis voor zelfontdekking'. Hiertoe zou volgens hem het begrip incarnatie, theologisch uitgediept kunnen worden met behulp van authentiek Afrikaanse waarden als 'volheid van leven' en 'heling'. Dit laatste houdt ook

in 'heling van het geheugen' tegen de 'ontkenning van de geschiedenis'. Dit geheeld geheugen zal de Afrikaanse kerken helpen om een eigen mensbeeld, een eigen identiteit te ontwikkelen. Het gaat er dus om, in de visie van Dandala, zich vrij te maken uit de spirituele omhelzing van het Europees christendom en als Afrikaanse kerken 'autonoom in [hun] innerlijk leven' te worden. Want, zegt hij:

> *'De gewichtige taak die de kerk bij de zoektocht naar een geloofwaardig alternatief voor de logica van de markt is toevertrouwd, is krachtens haar zending en roeping van morele aard.'*

'De economie heeft een morele dimensie', stelt de Zuid-Afrikaanse theologe Puleng LenkaBula[5]. Daarom zijn er ook alternatieven voor de globalisering als economisch project. Ze ontmaskert de veronderstelling dat globalisering onontkoombaar is als 'ideologie'.

> *'Aan het economisch systeem liggen menselijke behoeften, menselijke capaciteiten en menselijke beslissingen ten grondslag, en het zijn de keuzes die we maken bij het ingaan op die behoeften, het samenbundelen van die capaciteiten en het maken van die beslissingen, welke de rechtvaardigheid of onrechtvaardigheid van het economisch systeem bepalen.'*

Wat de kerken hierbij zal inspireren is niet het terugvallen op een al dan niet geïdealiseerd verleden, maar het hervinden van de eigen identiteit in het gebroken nu. Op basis hiervan kunnen eigen Afrikaanse alternatieven voor de huidige globalisering ontwikkeld worden.

Noten

1. Hoogleraar Universiteit van Zimbabwe en theologisch adviseur van de Wereldraad van Kerken.
2. Hoogleraar Bijbelstudies aan het Institute Catholique, Yaoundé; hoogleraar Bijbelse Theologie en Godsdienstgeschiedenis aan de Sorbonne, Parijs.
3. Doceert aan de Spiritan International School of Theology in Nigeria en de Notre Dame Universiteit, Parijs.
4. Voormalig president-bisschop van de Methodistische Kerk van Zuid-Afrika; voormalig secretaris-generaal van de All Africa Council of Churches; was in 2009 presidentskandidaat voor COPE.
5. Verbonden aan de Universiteit van Zuid-Afrika; vicepresident van de Zuid-Afrikaanse Raad van Kerken.

— Meindert Muller is missioloog en was directeur van het Missionair Centrum in Heerlen. Hij schreef jarenlang columns voor progressief kerkelijke bladen en publiceerde gedichten.

De tijd nemen

'Hallo! Hoe gaat het met jou?' 'Druk, druk, druk!'
Niet te geloven hoe vaak ik dit antwoord de laatste tijd te horen krijg en erger nog, hoe vaak ik dit antwoord de laatste tijd zelf geef! Met z'n allen zijn we zo druk bezig dat we niet meer zien, horen, voelen, ruiken en zelfs proeven wat er precies rondom en aan ons gebeurt. Met z'n allen staan we in dienst van de tijd, zijn we geobsedeerd door tijd. 'Mijn baas eist dit, mijn man vraagt dat, mijn kinderen willen zus, mijn vrienden verlangen zo en ik moet nog naar daar en nadien wil ik nog ... Geen tijd vandaag.'

Maar wat als Jezus geen tijd had gemaakt om veertig dagen in de woestijn te zitten en te praten met Zijn Vader? Wat als Jezus niet de tijd had genomen om stil te staan voor Bart die langs de weg op de grond zat en (het) niet (meer) zag (zitten)? Wat als Jezus in plaats van met zijn vrienden aan tafel te gaan, voor een snack voor onderweg had gekozen? Ik denk niet dat we vandaag dan nog over Hem zouden spreken. Jezus nam de tijd, verloste de tijd, heiligde de tijd.

Verliefde koppels doen dat ook: de tijd heiligen. Samen tijd doorbrengen, schijnbaar niks doen en van elkaar genieten, de tijd nemen om elkaar echt te leren kennen, een tête-à-tête of tijd-à-tijdje doen. Zij vormen vrienden van de tijd.

Tijd biedt ons een existentiële ruimte waarin we leren van elkaar te houden en voor elkaar te zorgen. Tijd is niet uitgevonden om zo veel mogelijk dingen te kunnen doen, maar om te leren te leven in dit moment en in dit moment de kleine dingen in de ander en de wereld rondom ons te erkennen. En geloof het of niet, precies in die kleine dingen schuilt iets of misschien wel Iemand groot.

— Dorien Veltens is doctoraal onderzoeker aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven. Ze werkt aan een doctoraat 'Pastorale begeleiding van mensen met een verstandelijke beperking'.

Duizenden bevrijden, miljoenen beschermen

International Justice Mission vecht tegen hedendaagse slavernij

Tijdens haar studie Internationaal en Europees Mensenrecht in Tilburg werd Caroly Houmes al geconfronteerd met uitbuiting en slavernij. Ze ontdekte dat er vandaag meer slaven zijn dan ooit. Voor haar ging recht daarom al snel over opkomen voor mensen die niet voor zichzelf kunnen spreken. Ze raakte onder de indruk van International Justice Mission (IJM), van hun identiteit en professionaliteit. Toen ze in 2009 hoorde dat IJM een kantoor in Nederland wilde openen, meldde ze zich als vrijwilliger. Vervolgens werd ze directeur van IJM-Nederland.

Caroly Houmes' diepste drijfveer? De vragen 'Waar is God?' en 'Bestaat er wel een God?'. Er is zoveel onrecht dat het geen wonder is dat veel mensen die vragen stellen, vindt zij. Maar juist daarom gelooft ze dat christenen de handen en voeten van God op aarde moeten zijn, 'om aan de mensen te laten zien dat God hun roepen hoort; om te laten zien dat God een goede God is'. In de Bijbel vindt Houmes telkens weer de oproep om op te komen voor de rechteloze en recht te doen aan de onderdrukte.

'Onrecht is zo duister'

Houmes citeert graag Edmund Burke: 'Alles wat het kwaad nodig heeft om te triomferen, is dat goede mensen niets doen.' Ze beseft dat de thema's slavernij en onrecht zo groot zijn, dan mensen zich al snel lamgeslagen kunnen voelen. 'Armoedebestrijding is een veld dat we heel goed kennen en waarin we concrete dingen kunnen doen. Maar onrecht is zo duister dat het al snel verder van mensen af staat. Toch kunnen eenvoudige mensen het verschil maken. Denk maar aan Martin Luther King, Rosa Parks of William Wilberforce.'

Caroly Houmes

Indiase families bevrijd uit slavernij met ontvangen vrijheidscertificaten

Moderne slavernij

IJM wijst erop dat er vandaag meer mensen als slaaf worden vastgehouden dan tijdens de hele periode van trans-Atlantische slavenhandel. De organisatie schat het aantal slaven vandaag op 27 miljoen mannen, vrouwen en kinderen. Hoe kwam deze schatting tot stand? Houmes erkent dat het moeilijk is om slaven vandaag te tellen, maar denkt zelfs dat het werkelijke aantal hoger ligt dan 27 miljoen. Ze legt uit: 'Niet iedereen komt ervoor uit dat hij of zij als slaaf gehouden wordt. Soms ligt angst daaraan ten grondslag. Soms weten mensen ook niet dat ze ten prooi vallen aan slavernij. Dat merken we in India nogal eens, omdat mensen daar niet van jongs af aan leren wat hun rechten zijn.'

Christenen moeten de handen en de voeten van God op aarde zijn

Hedendaagse vormen van slavernij zijn voor IJM gedwongen prostitutie, gedwongen arbeid in bijvoorbeeld fabrieken en gedwongen werk als huisslaaf. Helaas komt dat ook in Nederland voor. De seksindustrie is, net als de wapen- en drugshandel, een van de grootste industrieën. Jaarlijks draait de sector naar schatting een omzet van 25 miljard euro, over de ruggen van velen, ook minderjarigen. 'Er werken vandaag ongeveer twee miljoen kinderen in de seksindustrie, schat Unicef. Voor hen is de slavernij niet afgeschaft.'
In slavernij gaat het over (on)macht en (on)vrijheid. Houmes definieert sla-

vernij als 'het ontnemen van vrijheid door iemand die machtiger is'. Het gaat volgens haar daarom verder dan alleen uitbuiting. Het is de combinatie van de twee factoren. Vroeger kwam het wel eens voor dat slaven relatief goed behandeld werden. Daarin ziet zij een verschil met vroeger, toen de prijzen voor slaven hoger waren en officiële documenten bevestigden dat een persoon de slaaf van een ander was. 'Vandaag kun je al voor honderd euro iemand als slaaf kopen. Daarmee worden mensen wegwerpartikelen en hoef je niet goed voor hen te zorgen. Het gebeurt niet meer dat iemand een huisslaaf is en deel uitmaakt van het gezin.'

Reddingsacties

IJM werkt in diverse landen in Afrika, Azië en Latijns-Amerika, waar wel de juiste wetgeving aanwezig is, maar het schort aan de naleving ervan. Dat is de oorzaak van blijvende slavernij. IJM legt zich er niet bij neer. Zo gaan medewerkers undercover baksteenfabrieken of bordelen in. Ze proberen te ontdekken waar slaven worden gehouden. Als ze bewijs van misbruik hebben, geven ze het aan bij de autoriteiten. In samenwerking met justitie zetten ze reddingsacties op touw en zorgen ze dat de daders worden vervolgd. In 2012 bevrijdde IJM wereldwijd vierentwintighonderd mensen en werden dankzij de organisatie honderdtweeëndertig daders veroordeeld.

> *In januari van dit jaar was er een bevrijdingsoperatie in India. De aanleiding was een melding van een andere niet-gouvernementele organisatie die meldde dat in een baksteenfabriek waarschijnlijk drie gezinnen in slavernij werden gehouden. De actie werd professioneel georganiseerd, zodat alle betrokkenen gered konden worden. Er werd een kaart gemaakt met alle uitgangen en er werd afgesproken hoe er zou worden opgetreden. Het team kwam aan om half negen 's avonds. Het was donker, maar er waren binnen nog mensen aan het werk. Deze mensen beseften onmiddellijk dat ze gered werden. Ze vielen op hun knieën en smeekten om bevrijding. Het bleek niet om vijftien, maar om bijna honderdvijftig mensen te gaan. In dit voorbeeld leverde de politie uitstekend werk. Alle verhalen werden direct opgeschreven en de verklaringen vastgelegd.*

Aan deze werkwijze zijn natuurlijk gevaren verbonden. Zo kan een menigte zich tegen de medewerkers keren. Na een andere bevrijdingsactie, vertelt Houems, omsingelde een boze menigte à la minute de busjes waarin de medewerkers en de bevrijde mensen zaten. Gelukkig hebben de reddingsacties nog nooit levens gekost. De medewerkers gaan ook nooit alleen op pad, zodat ze elkaar kunnen helpen in noodgevallen.

Rechtshandhaving

Het gaat IJM om de implementatie van bestaande rechtssystemen. Dat is de beste garantie voor juridische bescherming van kwetsbare mensen. Handhaving van het recht blijft vaak onderbelicht. Het moet echter hand in hand gaan met ontwikkelingswerk, vindt Houmes. 'Als we zorgen dat er wegen worden aangelegd, of ziekenhuizen, of scholen, maar meisjes vervolgens onderweg naar school ontvoerd worden om te werken in bordelen, besef je dat mensen beschermd moeten worden. Daarom moet er naast ontwikkelingswerk ook zorg voor juridische bescherming zijn.'

Samenwerking met overheden is een essentieel deel van het werk van IJM. De organisatie bouwt relaties op en biedt trainingen aan. Soms blijken ambtenaren corrupt te zijn. Zo is het voorgekomen dat een reddingsteam een bordeel leeg aantrof. Hetzelfde gebeurde bij een reddingsoperatie in een steengroeve. De kinderen die daar gedwongen arbeid verrichtten waren al weg; hun ouders waren wanhopig. De kinderen bleken razendsnel te zijn overgeplaatst naar een andere fabriek. Er was informatie over de reddingsoperatie gelekt. Gelukkig zijn de kinderen later toch gevonden.

Aziatische meisjes opgesteld op straat om verkocht te worden als prostituee

IJM probeert de daders gestraft te krijgen. Houmes vertelt dat dit vaak lukt, ook in landen waarvan men weinig verwachtingen had. Het feit dat misbruik en uitbuiting worden aangepakt is een begin van transformatie. Zo krijgen alle zaken van mensenhandel in de Filippijnen voorrang bij justitie, naar aanleiding van het werk van IJM. Bovendien zag IJM het misbruik van minderjarige vrouwen in de prostitutie met negenenzeventig procent dalen door een campagne van vijf jaar. In die periode werden tweehonderdtwintig meisjes bevrijd en bijna negentig daders opgepakt. Het effect van de campagne bleek echter veel groter.

Nazorg

IJM-Nederland richt zich vooral op India. 'India is het land met het hoogste percentage slaven. De Indiase overheid ontkent vaak het bestaan van slavernij in eigen land. Tegelijkertijd hebben mensen die uit slavernij bevrijd worden, in India recht op rehabilitatiebetalingen. De laatste jaren zien we bij de politie een ommekeer in de kijk op slavernij, onder andere door de trainingen die wij geven.'
Nazorg is heel belangrijk. De bevrijde mensen hebben vaak nog lang begeleiding nodig. Ze moeten uit hun omgeving gehaald worden en een nieuwe kans krijgen. Vaak zijn mensen die tot slaaf gemaakt zijn uit een ander deel van India afkomstig. IJM zorgt dat zij terug kunnen keren naar huis, dat ze hun leven weer kunnen oppakken, dat de kinderen naar school kunnen, dat ze de rehabilitatietoelage van de overheid krijgen en dat ze kunnen getuigen als de dader is opgepakt. Een medewerker van IJM begeleidt de bevrijde mensen naar de rechtbank. Het zijn vooral juristen die het werk van IJM dragen en uitvoeren. Dat zit in het DNA van de organisatie. De oprichter, de Amerikaan Gary Haugen, was als lid van een VN-delegatie betrokken bij de juridische verwerking van de genocide in Rwanda. Hij heeft letterlijk in de massagraven gestaan om onderzoek te doen naar wat daar gebeurd is. Het zien van zoveel onrecht van zo dichtbij heeft hem diep geraakt. Hij heeft toen een jaar genomen om de Bijbel in te duiken. De bijbelse boodschap over recht en onrecht is voor hem gaan oplichten. Vervolgens is hij in 1997 met IJM gestart. De visie van de organisatie is om duizenden te beschermen en miljoenen te bevrijden en te bewijzen dat recht voor de armen mogelijk is.
IJM ontleent haar visie op recht en onrecht dus aan de Bijbel. 'Onrecht is machtsmisbruik, het ontnemen van wat God voor mensen bedoeld heeft, zoals waardigheid en vrijheid. In de Bijbel vinden we Gods hart – het is aan een ieder om daar uitdrukking, handen en voeten, aan te geven.' Binnen de organisatie is men zich bewust van culturele en religieuze verschillen in rechtsopvattingen. Daarom pakt IJM vooral zaken aan waarin sprake is van onmiskenbaar onrecht. 'Zo weten we zeker dat we overheidsmedewerking krijgen. Dat geldt zeker voor slavernij, want slavernij is in geen enkel land wettelijk toegestaan.'

Voor meer informatie over het werk van International Justice Mission, zie www.ijmnl.org. Op deze site zijn onder meer verslagen van bevrijdingsacties te vinden.

— Wilbert van Saane is stafmedewerker van de Nederlandse Zendingsraad.

we hebben er allemaal onder geleden

Kathleen Ferrier: 'Op weg naar een gedeeld toekomstperspectief'

Haar vader was de eerste president van onafhankelijk Suriname. Zelf is Kathleen Ferrier al jaren actief op het terrein van politiek, kerk en ontwikkelingssamenwerking. Hoe kijkt deze geboren Surinaamse aan tegen de periode van slavernij en daarna? Wat kunnen de Nederlandse kerken vandaag doen en welke mogelijkheden ziet zij voor herstel?

Wat is uw *drive* om u met slavernij bezig te houden?
'Het raakt me, zoals het alle Nederlanders zou moeten raken. Het raakt me ook als Surinaamse vrouw. Het slavernijverleden is een belangrijk deel van onze gemeenschappelijke geschiedenis. Kennis van de geschiedenis ontbreekt vaak, terwijl het juist zo belangrijk is om er kennis van te nemen. In de Nederlandse samenleving zijn er nog steeds sterke gevoelens van zowel superioriteit als inferioriteit. Ook is het nog steeds zo dat het met een gekleurde huid lastiger is om bijvoorbeeld aan een baan te komen. In die zin is er dus sprake van discriminatie. We moeten dit jaar daarom benutten om vooruit te komen, niet om alles bij hetzelfde te houden. We moeten erkennen wat er gebeurd is in het verleden, en van daaruit op weg gaan naar een gedeeld toekomstperspectief.'

'We moeten dit jaar benutten om vooruit te komen'

Op internet vond ik verschillende reacties over de herdenking van de afschaffing van de slavernij *(ik lees mevrouw Ferrier er twee voor)*. **De teneur is dat er eerst excuses aangeboden moeten worden, voordat een gezamenlijke herdenking of viering überhaupt mogelijk is. Ik proef achter deze reacties veel pijn en frustratie. Hoe reageert u hierop?**
'Als eerste wil ik erop wijzen dat het herdenkingsjaar nadrukkelijk niet bedoeld is als een viering van de afschaffing van de slavernij. Er is een groot verschil tussen vieren en herdenken. We kunnen niet vieren dat de slavernij is afgeschaft. Verder ben ik wel bekend met dit type reacties; zo ken ik inderdaad mensen die geen behoefte hebben aan zo'n herdenking. Toch ben ik geen voorstander van het focussen op het vragen en aanbieden van excuses voor het verleden. Ik denk namelijk niet dat je door het ontvangen van excuses makkelijker de toekomst tegemoet kunt zien. In een persoonlijk gesprek zou ik zeggen tegen de mensen die er zo over denken: 'En dan … wat? Dan heb je je excuses, maar wat wil je nu doen? We heb-

ben nu nog steeds te kampen met discriminatie, hoe ga je daar mee om?'
Ook wil ik benadrukken dat het een complexe tijd geweest is. Er spelen veel verschillende factoren. Zo moet er bijvoorbeeld niet alleen gekeken worden naar de rol van de Europese slavenhandelaars, maar ook naar de handelaars vanuit Afrika zelf. Maar het begint natuurlijk wel met het erkennen van die pijn en frustratie. Het is daarom erg belangrijk om goede informatie te geven.'

Kathleen Ferrier, geboren in 1957 in Paramaribo, is een dochter van oud-president Johan Ferrier in Suriname. Zo'n tien jaar was zij actief als deskundige ontwikkelingssamenwerking in Chili en in Brazilië. Van 1996 tot 1999 was ze secretaris Latijns-Amerika voor de Gereformeerde Kerken in Nederland. Van 1994 tot 2002 was ze coördinator van SKIN – Samen Kerk in Nederland, vereniging van migrantenkerken. Als Tweede Kamerlid voor het CDA hield zij zich van 2002 tot 2012 onder meer bezig met ontwikkelingssamenwerking en onderwijs. Deze zomer verhuist zij naar Hong Kong, samen met haar man dominee Tjeerd de Boer die daar aantreedt als docent Missiologie aan het Lutheran Theological Seminary.

Er is dus sprake van tegengestelde reacties op de herdenking. Veel mensen blijken te vinden dat we vooral naar de toekomst moeten kijken en niet eindeloos naar het verleden moeten blijven kijken.
'Ik kan me er niet in vinden als er heel makkelijk gezegd wordt 'zand erover'. Want hoe lang is honderdvijftig jaar nu eigenlijk? Je kunt niet zomaar verdergaan alsof er niets gebeurd is. Zo moeten we bijvoorbeeld onder ogen zien dat veel van Nederlands rijkdom te danken is aan de opbrengsten van de slavenhandel. Ik denk hierbij aan de Westerkerk in Amsterdam en veel panden in de grachtengordel, die gebouwd zijn van deze opbrengsten. En als we naar de toekomst kijken, dan is het heel belangrijk dat we een gezamenlijk perspectief ontwikkelen. Dat kan alleen maar ontstaan door een wederzijdse herkenning.'

Op welke manier kan er gewerkt worden aan een gedeeld perspectief? Kunt u dat concreet maken?
'Aan de ene kant kun je de kloof tussen verschillende bevolkingsgroepen benadrukken, maar aan de andere kant kun je natuurlijk ook vooral de aandacht richten op dingen die wel goed gaan. We moeten ons vooral realiseren hoe hard we elkaar in Nederland nodig hebben. De situatie in Nederland op dit moment is niet zo heel eenvoudig. We zullen op termijn hard arbeidskrachten

Slavernij in feiten

- De eerste slaven op Nederlandse bodem, 1596 in Middelburg, moesten volgens het stadsbestuur op ethische gronden in 'heure natuerlicke liberteyt' worden hersteld.
- Bij de oprichting van de West-Indische Compagnie (WIC) in 1621 was slavenhandel op ethische gronden verboden, maar vanaf 1628 werd het op commerciële gronden toegestaan, ondanks protesten van mensen als Cats en Voetius.
- In de zeventiende en achttiende eeuw werden ongeveer twaalf miljoen Afrikanen als slaaf naar de Nieuwe Wereld vervoerd, waarvan twaalf procent door Nederlanders, legaal en illegaal, met name naar Brazilië, Suriname en Curaçao. De slavenverkoop van Afrika naar Arabische landen is ouder, groter en heeft langer geduurd dan die naar het Westen.
- De slaventransporten vormden de omvangrijkste scheepvaartactiviteit van de WIC. In 1674 ging de WIC failliet, maar de stad Amsterdam financierde een doorstart om de mogelijke winsten uit de slavenhandel. In de periode 1674-1740 heeft de compagnie 383 schepen uitgereed.
- Plantagehouders wilden niet dat slaven het evangelie zouden horen, want in geval van bekering moesten zij hen dan als broeders en zusters behandelen. In Zuid-Afrika werden om die reden moslims uit Nederlands-Indië aangevoerd om als slaven te werken.
- De Hernhutters omzeilden deze regel, vanaf 1740, door zelf slaaf te worden of slaven vrij te kopen en een opleiding te geven. De protestantse kerken hebben zich met een smaadschrift aan de Gouverneur daartegen verzet.
- Vanaf 1863 moesten de vrijgekomen slaven nog tien jaar op de plantages blijven werken, maar ze werden zo laag betaald dat ze ver beneden de armoedegrens leefden.

Deze feiten zijn op een rij gezet door Pieter Bos. Samen met Helene Bos leidt hij het werk van de stichting Serving the Nations en van de VerzoeningsCoalitie Nederland.

nodig hebben, bijvoorbeeld in de zorg. We hebben dus ook mensen van buiten Europa nodig.
Als we ons huidige welvaartsniveau in stand willen houden, dan zijn we afhankelijk van elkaar. We kunnen niet allemaal meer op ons eigen eilandje gaan zitten. We moeten dan ook verder kijken; er staat meer op het spel dan alleen de huidige crisis te boven komen. De wereld is veranderd. We leven nu in een wereld waarin iedereen met elkaar verbonden is, bijvoorbeeld via de sociale media. Dan is het zo jammer als je je laat beperken door gevoelens van inferioriteit en superioriteit. Het is daarom belangrijk om met elkaar in contact te komen, op school, en via studie of werk. Dialoogprogramma's kunnen ook goed werken en een belangrijke rol vervullen.
Toch is het vooral nodig om samen actief te zijn; dat gaat verder dan met elkaar praten, hoe belangrijk dat ook is. Diversiteit is een bron van kracht, het werkt niet belemmerend. Het zou mooi zijn als meer mensen dat

zouden inzien. Verschillen moeten niet weggepoetst, maar erkend worden. We moeten ze onder ogen zien en met elkaar bespreken. Ook is het vooral nodig om duidelijk te maken waar grenzen liggen. Eerwraak en genitale verminking bijvoorbeeld worden hier in Nederland niet toegestaan.'

Welke rol kunnen kerken en geloofsgemeenschappen spelen bij de herdenking van de afschaffing van de slavernij? Met andere woorden: wat is er specifiek christelijk aan de herdenking?
'De christelijke kerk speelt een belangrijke rol bij de herdenking van het slavernijverleden. Juist als het gaat om het vormen van een gemeenschappelijk toekomstperspectief, kan de kerk een cruciale rol spelen. We

Een pijprokende man laat zich dragen door vier geketende slaven. Sculptuur De Moriaan, Jeanot Bürgi, 1972; Oudegracht 20, Utrecht

zijn allemaal kinderen van één Vader. We zijn broeders en zusters van elkaar. Daarom is er een volstrekte gelijkwaardigheid. Het is een taak van de kerken om deze gelijkwaardigheid voor het voetlicht te brengen. De kerk kan hier een krachtig appèl doen.
Een praktijkvoorbeeld is de dag die in februari georganiseerd werd in Utrecht op initiatief van de Raad van Kerken met als thema 'Slavernij: goedpraten of uitpraten'. Zo werd daar bijvoorbeeld een wandeling gemaakt door de stad langs concrete verwijzingen naar het slavernijverleden, naar aanleiding van het boek *Wandelgids. Sporen van Slavernij in Utrecht*. Een prachtig, geïllustreerd boek waardoor de ogen letterlijk opengaan voor het gemeenschappelijke verleden.
Hierbij heeft de kerk een belangrijke taak. De kerk moet onomwonden erkennen wat er gebeurd is en moet ook aandacht geven aan de rol die de kerk zelf gespeeld heeft. Ook heeft de kerk een belangrijke taak als het gaat om het zich inzetten voor rechtvaardigheid en om onrecht te bestrijden. Ook zou de kerk een plaats moeten zijn waar er ruimte is om gevoelens en herinneringen te delen. Kerken kunnen zich bijvoorbeeld inzetten voor gemeenschappelijke vieringen. In het verleden is dit ook al gebeurd; ik denk bijvoorbeeld aan de gemeenschappelijke viering in 2000 ter gelegenheid van het jubeljaar. De toenmalige voorzitter van de Raad van Kerken heeft toen ook onomwonden erkend wat de rol van de kerk bij de slavenhandel geweest is. Ook was er ruimte voor getuigenissen in een sfeer van openheid en gelijkwaardigheid. Het is belangrijk dat je niet blijft hangen in mooie woorden, terwijl er uiteindelijk niets verandert.
Als kerken zo'n proces ingaan, waar er in een sfeer van openheid en wederzijdsheid naar elkaar geluisterd wordt, betekent dat natuurlijk niet dat er totale overeenstemming is. Het kan ook best zijn dat het moei-

Veel panden aan de Amsterdamse grachtengordel zijn gebouwd van opbrengsten uit de slavenhandel.

lijk, of soms zelfs onmogelijk is, om tot een gemeenschappelijk perspectief te komen. Het is zeker niet makkelijk, juist omdat het zo'n gevoelig en emotioneel onderwerp is. We moeten ook niet zo bang zijn voor verschil van inzicht. Als het er is, moet het erkend worden en moeten we het niet uit de weg gaan.

Er is natuurlijk ook nog veel pijn uit het verleden aanwezig. Het is heel confronterend als je moet zeggen: 'Mijn voorouders zijn tot slaaf gemaakt.' En het is ook heel confronterend als je moet zeggen: 'Mijn voorouders hebben ernstige misdaden tegen zwarte mensen begaan.' Maar ik wil ook niet het beeld schetsen dat het er altijd emotioneel aan toe zou moeten gaan. Dat is niet mijn persoonlijke ervaring. Als het gaat over verschillen en overeenkomsten, kies ik er toch voor om zo veel mogelijk de overeenkomsten te benadrukken. Er zijn zoveel dingen waarin en waarover we geen verschil van inzicht hebben. Uiteindelijk willen de meeste mensen hetzelfde: gewoon een beetje gelukkig zijn, een dak boven het hoofd, toegang tot goede gezondheidszorg en onderwijs voor hun kinderen. Dat zijn belangrijke punten waar we elkaar makkelijk op kunnen vinden. Bovendien moeten we hoe dan ook samen verder, we moeten samen een toekomst opbouwen.'

— Eleonora Hof is promovenda aan de Protestantse Theologische Universiteit en maakt deel uit van de redactie van *TussenRuimte*.

Zwart en blank, geketend door muziek

Muziek bevrijdt. Dat deed het in de zwartste dagen van de slavernij. Dat deed het bij de vrome puriteinen en dat deed het bij de wanhopige slaven. En muziek bevrijdt anno 2013. Zwart en blank zijn onlosmakelijk verbonden met elkaar, door de muziek die hun verleden aaneengesmeed heeft.

Op het moment dat de slavernij werd afgeschaft, in 1863, was er nog geen popmuziek in de zin zoals we die nu kennen. Toch zijn de slavernij en popmuziek onverbrekelijk met elkaar verbonden. Of betere gezegd: bevrijding en popmuziek zijn verbonden. Muziek roept emoties op, emoties roepen muziek op. En het uiten van gevoelens geeft bevrijding. Blanke en zwarte muziekstijlen hebben elkaar beurtelings beïnvloed, ze zijn als het ware aan elkaar geketend.

'Amazing Grace'

De geschiedenis van de relatie tussen slavernij en moderne muziek is in een notendop te vinden in de geschiedenis van de hymne 'Amazing Grace'. De tekst is rond 1779 geschreven door de Britse dominee John Newton, die eerst jarenlang gevaren had op schepen die slaven van West-Afrika naar Noord-Amerika brachten. Hij kwam tot geloof, werd predikant en schreef veel liederen, waaronder 'Amazing Grace', een lied met naar men aanneemt een autobiografische inslag. De tekst is het bekendst geworden onder de melodie New Britain, een *folk*-melodie.
De zwarte bariton en predikant Wintley Phipps is echter van mening dat de melodie van 'Amazing Grace' een West-Afrikaanse *sorrow chant* is, een treurlied. Hij stelt dat kapitein John Newton deze melodie door slaven aan boord moet hebben horen zingen. Het lied troost sindsdien, door de negentiende en twintigste eeuw heen tot op de dag van vandaag, alle geledingen van links tot rechts, van militair tot verzetsstrijder, van zwart tot blank. Veel grote popartiesten hebben deze standaard opgenomen in hun repertoire, de blanke Elvis Presley tot de zwarte Sam Cooke tot aan onlangs Bono.

Verborgen boodschap

Hoe is de kettingreactie tussen zwarte en blanke muziek ontstaan? De uit Afrika aangekomen slaven in het zuiden van Noord-Amerika namen hun

muziek en zangstijlen mee en deden een muziekstijl ontstaan die we *spirituals* noemen: geestelijke liederen. Ze worden alom gezien als de basis voor *gospel*, *blues*, *jazz* en *protestsongs*, en voor de *rock-'n-roll* en *hiphop* die later ontstonden. Een overeenkomst tussen de muziek van de zwarte slaven en de rebelse popmuziek is ook dat het establishment het bij voorkeur niet moet snappen en waarderen. Voor de muziek van de slaven was het van levensbelang dat de boodschap verborgen was: een rebelse tekst kon zomaar straf of erger betekenen.

Bijbelse metaforen waren ideaal om de boodschap van bevrijding over te brengen

Bijbelse metaforen waren ideaal om de boodschap van bevrijding over te brengen. Straffeloos kon men zo zingen over Jozua die de slag om Jericho won, of over de rivier de Jordaan die overgestoken moest worden. Dat was acceptabeler dan zingen over de slag die de meester moest worden toegebracht of de rivier de Mississippi die moest worden overgestoken. 'Steal away to Jesus' betekende ook ontsnappen naar het vrije Noorden. 'Wade in the Water' was

Folk-zanger Pete Seeger zingt samen met popzanger Bruce Springsteen 'This land is Your Land' bij de inauguratie van president Barack Obama in januari 2009 in Washington.

niet alleen een dooplied, maar ook een manier om aan de bloedhonden te ontkomen. Kanaan, het beloofde land, kon ook staan voor Canada, waar geen slavernij bestond.
De dubbelheid, de gelaagdheid die deze muziek kenmerkt, maakt tot op de dag van vandaag ook popmuziek aantrekkelijk. Gaat het nu om geestelijke vrijheid of om rebellie? Gaat het over liefde of over platte seks? De luisteraar bepaalt wat de muzikant bedoelt.

Muzikale delta

Na de afschaffing van de slavernij in 1863 bleven de meeste zwarte Amerikanen wonen waar ze waren en idem de blanke bevolking van Europese afkomst. *The melting pot* deed zijn werk: West-Afrikaanse ritmes, Schotse en Ierse *ballads*, Geneefse psalmen, Britse hymnen, Duitse en Franse volksmuziek, Joodse *klezmer*, Italiaanse operette, volksmuziek van Scandinavië tot Spanje. In de kerken, huizen, bars en bordelen van New Orleans, Memphis tot Nashville kwamen al deze stromingen bijeen als in een muzikale delta. Blanke *country*, zwarte *blues* en *gospel*, *boogiewoogie*, alles bestond naast elkaar: muziek van God en muziek van de duivel, soms gespeeld door dezelfde muzikanten.

Gaat het om geestelijke vrijheid of om rebellie in de popmuziek?

Veel van deze muziek is verloren gegaan. In de jaren dertig tot veertig van de vorige eeuw legden John Lomax en zijn zoon Alan voor de Library of Congress gelukkig duizenden liederen vast, die gezongen werden door de zwarte bevolking van het zuiden van de Verenigde Staten, in kerken, huizen, gevangenissen. Deze opnames zijn een goudmijn voor onderzoekers. Het is pure blues, gospel, jazz en vroege rock-'n-roll, die we op de opnames horen.
Blank en zwart beïnvloedden elkaar beurtelings, soms tegen wil en dank, soms gebroederlijk. Een sleutelrol is in de eerste helft van de twintigste eeuw weggelegd voor het duo Woody Guthrie (1912-1967), blank, en zijn vriend Huddy 'Lead Belly' Ledbetter (1888-1949), zwarte blueszanger. Woody Guthrie is de *godfather* van de protestsongs en bijvoorbeeld schrijver van '*This Land is Your Land*'. Veelbetekenend is dat dit lied werd gezongen door Bruce Springsteen en *folk*-zanger Pete Seeger bij de inauguratie van Barack Obama als eerste zwarte president in 2009. Zo loopt er een keten van blanke en zwarte muzikanten, zangers en zangeressen die elkaar geïnspireerd hebben.

Bevrijdende kracht

Pas door de Amerikaanse aanwezigheid na de Tweede Wereldoorlog kwam de Amerikaanse muziek Europa goed binnen. Het was muziek van de bevrijder! In de jaren vijftig kwamen de eerste geluiden en beelden binnen van een rock-'n-rollzanger die klonk als een zwarte, maar blank was: Elvis Presley. Elvis werd onder meer geïnspireerd door de zwarte gospelzangeres Mahalia Jackson.

'Alsof ik uit de gevangenis ontsnapte'
Bob Dylan over de muziek van Elvis Presley

Elvis Presley promoot 'Jailhouse Rock'

Het blanke establishment spreekt er schande van: het is vulgair, zedenverwilderend, het is 'negermuziek'. Elvis en consorten als Johnny Cash en Jerry-Lee Lewis zijn oprecht in hun muzikale drijfveren: het is de muziek die ze hoorden in hun omgeving. Elvis is wel eens beticht van het stelen van de zwarte muziek, maar zwarte muzikanten als Rufus Thomas zeggen nu over hem, dat hij de weg voor hen bereidde in een tijd dat zwart en blank nog gescheiden leefden. Toen Bob Dylan voor het eerst Elvis hoorde, 'voelde dat', zei hij, 'alsof ik uit de gevangenis ontsnapte. Ik wist dat ik nooit voor een baas zou werken'. De popmuziek betekende bevrijding, maar ditmaal van een burgerlijke moraal. De zwarte gospelzangeres Sister Rosetta Tharpe is ook een mooi voorbeeld

van een verbindende schakel tussen gospel, zwarte koren, swingende muziek en het gebruik van de elektrische gitaar. Bob Dylan is, naar verluidt, door haar gebruik van de elektrische gitaar daarop overgestapt. De bevrijdende kracht van de popmuziek ging door in de jaren zestig en zeventig.

Uitlaatklep

In de Caribische wereld maakte de zwarte muziek zijn eigen ontwikkeling door. Weinig belicht, maar spannend is, dat in de tijd dat in de Verenigde Staten spirituals ontstonden, op Curaçao, het Nederlandse doorvoereiland van de slavenhandel, de opzwepende muzikale vorm *tambú* als gezagsondermijnend werd beschouwd. Tot ver in de twintigste eeuw, tot 1952, bleef deze opruiende vorm van volksmuziek daarom verboden.

Sister Rosetta Tharpe, gospelzangeres

Beroemder is de stijl *reggae*, die in de jaren zestig van de vorige eeuw ontstond op en rond Jamaica. Bob Marley (1945-1981) is daar de voorman van. Hij belichaamt de zwarte religieuze levensstijl *rastafari*, waarin christendom, Ethiopische wortels, slavernij, muziek, het roken van *grass*, en bevrijding een curieuze en krachtige mix vormen. Reggae is als muziekstijl bevrijdend voor met name de Derde Wereld en voor blanke jongeren die zich daarmee willen associëren. Blanke jongeren die willen rebelleren, vinden eind jaren zeventig, begin jaren tachtig ook een uitlaatklep in de *punk*: een muziek- en levensstijl die de gevestigde orde wederom choqueerde. Het thema van bevrijding en zwart-witte tegenstellingen komt ook in de jaren

tachtig naar voren in de popmuziek die zich bezighoudt met de apartheid in Zuid-Afrika, een moderne vorm van slavernij. De Britse band Special AKA (The Specials) zong in 1984 'Free Nelson Mandela'. Paul Simons album *Graceland* (1986) betekent een doorbraak voor Zuid-Afrikaanse inheemse muziek. Eddy Grant had in 1987 een grote hit met 'Gimme Hope Jo'anna'. De anti-apartheidstemming in Europa kreeg een *boost* door deze swingende muzikale ondersteuning.

Zonder onderdrukking …

Anno 2013 lijkt de rebellie in popmuziek, zowel van zwarte als blanke kant, ver te zoeken. Er worden geen of nauwelijks nummers meer in de ban gedaan. De rebellen van weleer zijn gerespecteerde burgers en zwarte hiphoppers zijn multimiljonair. De grootste bluesmuzikant anno 2013 lijkt de blanke Joe Bonamassa (New York, 1977) te zijn, volgens *HP/De Tijd* (februari 2013). De recalcitrante kant van popmuziek blijft hopelijk opduiken in bijvoorbeeld zwarte *rap*muziek. Of moeten we het zoeken in Rusland, waar de vrouwen van *punkrockband* Pussy Riot met 'Punk Prayer' in een kathedraal het Russische establishment schokten … Want zonder onderdrukking is er geen bevrijding!

Bronnen

- Wintley Phipps over de zwarte *roots* van 'Amazing Grace': www.youtube.com/watch?v=qNuQbJst4Lk
- *Coded songs and slavery*: www.youtube.com/watch?v=5lbsW7ifWYA
- *The Slave Songbook*: youtu.be/1JtD_YpyXYU
- *Black influence on Elvis*, met onder andere Rufus Thomas: www.youtube.com/watch?v=cVUa88LO5pY

— Fred Omvlee is predikant bij defensie en internetpastor van de Protestantse Kerk in Nederland. Hij gaf in 2010 aan de Universiteit van Amsterdam college over Elvis Presley als hedendaagse heilige.

Bosland

Nadat de Hernhutters zich hadden teruggetrokken uit de missie (van 1757 tot 1813) onder de *marrons* – slaven uit Afrika en hun nakomelingen die in de zeventiende eeuw naar het Surinaamse oerwoud waren gevlucht – waren er tot het midden van de achttiende eeuw slechts spaarzame betrekkingen tussen de zendelingen in Paramaribo en Nieuw Bambey.
Onverwachts veranderde dat toen Johannes King, door visioenen aangespoord, contact met de zendelingen zocht en zich in 1861 liet dopen. King stamde aan moederskant af van de Matuari en aan vaderskant van de Auka's, twee marrongroepen aan de bovenloop van de Surinamerivier in Saramacca. Zijn familie had vroeger reeds in verbinding met de missie gestaan, maar zich daarna in het bos teruggetrokken.
King kreeg in Maripastoon, de toenmalige woonplaats van zijn familie, al snel aanhang. Zonder medewerking van de zendelingen werd al het 'heidense' uit het dorp gebannen en werd er een kleine kerk gebouwd. King werd door de zendelingen opgeleid en ondernam ettelijke reizen naar verschillende marrongroepen.
In Maripastoon kwam het na aanvankelijk schijnbaar succes tot spanningen met zijn weliswaar gedoopte, maar klaarblijkelijk teruggevallen halfbroer Noah-Adrai, die enkele jaren na Kings doop *granman* (door de koloniale overheid erkende leider) van de Matuari was geworden. Tegen het einde van zijn leven volgde King hem voor ongeveer een half jaar op in dat ambt, maar hij legde het vanwege ziekte neer. Johannes King stierf in augustus 1898.

— Tekst en beeld met toestemming vertaald en overgenomen uit: *Bilder aus der Herrnhuter Mission: Fotografien des 19. Jahrhunderts aus den Sammlungen des Unitätsarchivs,* Schriften aus dem Unitätsarchiv, Band 3, herausgegeben von Rüdiger Kröger, Herrnhut: Comenius-Buchhandlung GmbH, 2008

De gemeente voor de zelfgebouwde kerk in Maripastoon. Gottlieb Naschke, 1888, NTP-Foto, o. Sign.

Johannes King (†1898). Circa. 1870? Afdruk: R. Guicherit, Amsterdam, FS-ThS, o.Sign.

Missie in een ander landschap

De nieuwe oecumenische verklaring door de Wereldraad van Kerken over zending en evangelisatie, 'Together towards Life', is vertaald in het Nederlands. Op 19 april 2013 werd deze verklaring gepresenteerd en van context voorzien. Ad van Nieuwpoort, predikant in Bloemendaal en Overveen, vertelde eerlijk dat hij niet zo veel met beleidsdocumenten heeft waarbij het vooral draait om het bereiken van consensus. Hij vindt het een gemiste kans dat er geen nieuwe begin gemaakt is. Karin van den Broeke, synodepreses van de Protestantse Kerk in Nederland, benadrukte de noodzaak van een goede definitie van wat 'leven' precies betekent. In de discussie die volgde draaide het met name om zending vanuit de marges, iets waar het document sterk op inzet. Ten slotte gaf Jan Jongeneel, honorair emeritus hoogleraar missiologie, nog in tien punten zijn visie weer. Hij is blij met de verklaring, maar hekelde het gebrek aan aansluiting bij de vorige verklaring uit 1982 en het gebrek aan context.
Een uitgebreid verslag, inclusief de teksten van de voordrachten, is te vinden op de website van de Raad van Kerken. De tekst van de verklaring is daar ook te bestellen.
www.raadvankerken.nl

Bezoek delegatie Wereldraad van Kerken aan Nederland

Een delegatie van de Wereldraad van Kerken was 17 en 18 januari 2013 op bezoek in Nederland om de tiende Assemblee van de Wereldraad in beeld te brengen voor de Nederlandse kerken. De Assemblee vindt dit najaar plaats in Busan, Zuid-Korea. Er waren ontmoetingen met niet-gouvernementele organisaties, vertegenwoordigers van de kerken, van andere religies en mensen van de pers. Het geheel werd afgesloten met de officiële Oecumenelezing door secretaris-generaal Olav Fyske Tveit. Pelgrimage is een sleutelwoord in deze tijd. Voor de Wereldraad betekent dit dat niet Genève alles moet bedenken, maar dat de kerken over de hele wereld het proces van de Wereldraad sturen. De Assemblee vindt deze keer plaats in Azië, dat van alle continenten misschien wel de meest stormachtige ontwikkelingen doormaakt, stelde Tveit. Reden om goed te luisteren naar de stem van christenen in dit continent.
Het thema over de verhouding van evangelische en oecumenische christenen kwam aan de orde in de ontmoeting met vertegenwoordigers vanuit kerken. Termen als 'oude' en 'nieuwe' kerken, 'oude' en 'nieuwe' oecumene worden door een jonge generatie niet begrepen. Belangrijker was de '*common ground*', dat wat mensen en christenen verbindt, aldus Tveit.
De tekst van de Oecumenelezing is beschikbaar bij de Raad van Kerken.

NZR over Israël/Palestina

De Nederlandse Zendingsraad kwam op vrijdag 1 maart 2013 bijeen rondom het thema 'Missionaire presentie in Israël/Palestina'. Als sprekers waren uitgenodigd Michael Mulder en Bernhard Reitsma. Mulder is directeur van het Centrum voor Israëlstudies (CIS) en docent aan de Theologische Universiteit Apeldoorn en aan de Christelijke Hogeschool Ede (CHE). Reitsma is hoogleraar Kerk in de context van de islam aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en doceert eveneens aan de CHE. Mulder legde in zijn toespraak de nadruk op de driedubbele loyaliteit die voor het CIS essentieel is: met joden, met messiasbelijdende joden en met Palestijnse christenen. Missionaire presentie in het gebied houdt rekening met die drie groepen en is, volgens Mulder, een presentie 'die de beweging vanuit God naar God respecteert'. Reitsma constateerde dat er in het Midden-Oosten filters over de verkondiging van het evangelie liggen: de filter van de Holocaust en de filter van het (christen)-zionisme. 'Die beelden zijn niet alleen met woorden te corrigeren.' Reitsma pleitte ervoor dat christelijke en missionaire presentie in Israël/Palestina losser komt te staan van politieke en ideologische agenda's. 'De weerstand moet daar liggen waar hij hoort te liggen, bij het evangelie', stelde hij.

Thuisfrontcommissie-dag 2013

Op zaterdag 9 maart 2013 vond de jaarlijkse ontmoeting voor thuisfrontcommissies (TFC's) plaats, georganiseerd door de Evangelische Zendingsalliantie. Rond de driehonderd mensen bezochten de bijeenkomst in Ermelo. Thuisfrontcommissies zorgen voor morele, geestelijke en financiële ondersteuning van zendingswerkers. Ze vormen de link tussen de uitzendende gemeente, vrienden en familie en uitgezonden werkers. Op de TFC-dag kregen de commissieleden een gevarieerd aanbod van seminars voorgeschoteld, onder meer over de organisatie van een TFC, fondsenwerving, gebed, het gebruik van sociale media en teambuilding. De TFC-dag functioneerde ook als een ontmoetingsmoment tussen zendingsorganisaties en commissies die samen dezelfde zendingswerkers begeleiden en ondersteunen.

Zielzorg voor missionaire werkers

Member care is een brede term voor praktische, psychische, medische en pastorale ondersteuning van zendingswerkers, zodat ze hun werk effectiever en met meer vreugde kunnen doen. Ervaren zorgverleners hebben de laatste jaren gewezen op het belang van goede pastorale zorg voor zendingswerkers. Het was aanleiding voor de Britse organisatie *Global Connections* om een training te beleggen onder de titel '*Soul care in member care*'.
De training, gehouden op 13 en 14 maart 2013 in Northampton, werd gegeven door Mags Dugan, docent aan het Redcliffe College in Gloucester. Dugan werkte eerder lange tijd voor de Navigators in Oost-Azië en begeleidt nog steeds missionaire teams in die regio. In haar training ging zij in op de seizoenen in het leven van crossculturele missionaire werkers. Aan de hand van het werk van Walter Brueggemann onderscheidde ze fasen van oriëntatie, disoriëntatie en nieuwe oriëntatie. In elk van deze fasen hebben zendingswerkers andere pastorale ondersteuning nodig. Het is belangrijk dat leidinggevenden in zendingsorganisaties zich daarvan bewust zijn, zodat ze effectief kunnen begeleiden.
Verder voerde Dugan een pleidooi voor (herontdekking van) monastieke geestelijke disciplines als *lectio divina*. Volgens haar zijn monastieke geestelijke praktijken ook voor protestantse zendingswerkers een belangrijke bron van inspiratie.

Verkuyls visie op zending en dialoog

'Verkuyl is een stem die inspireert als het gaat om contact tussen moslims en christenen.' Dat stelde Ruud Stiemer tijdens een studiedag over de gereformeerde missioloog Johannes Verkuyl (1908-2001), gehouden op 10 april 2013 in de Amsterdamse Keizersgrachtkerk. Stiemer, predikant in Den Haag, promoveerde in 2012 op een studie naar de verhouding tussen het christelijke geloof en andere religies in het werk van Verkuyl. In zijn inleiding vertelde hij dat Verkuyl zich sterk maakte voor godsdienstvrijheid, niet alleen voor christenen in Indonesië, maar ook voor moslims in Nederland. Toen in 1974 de eerste grote moskee in Nederland werd geopend in Almelo toonde Verkuyl zich verheugd. Hij vond het een christelijke taak migranten zich thuis te laten voelen en hun godsdienstvrijheid te waarborgen. Pas als er intensief contact is, is er ruimte voor het geloofsgesprek, aldus Stiemers parafrase van Verkuyl.
Martien Brinkman, hoogleraar aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, hield tijdens de studiedag een beschouwing over 'de interreligieuze dialoog als intrinsiek onderdeel van

de binnenchristelijke dialoog'. Zendingsmensen als Verkuyl hebben vaak een heel eigen benadering van de oecumene, zo lichtte hij toe. Door hun contact met andere culturen en religies hebben zij de verschillen tussen de denominaties weten te relativeren. 'Oecumenische vragen moeten verbonden worden met de ontmoeting met gelovigen uit andere culturen', vindt Brinkman. 'Het verschil is dat het in Verkuyls tijd vaak ging om de toepassing van de westerse theologie in andere contexten, terwijl niet-westerse theologieën vandaag volop meespreken. Dat vereist een opvatting van katholiciteit waarin universaliteit niet uitgespeeld wordt tegen contextualiteit', aldus Brinkman.

International Conference on Computing and Missions

Computers zijn niet meer weg te denken uit de zending. Met beperkte middelen zijn veel zendingsorganisaties bezig om te zorgen dat hun medewerkers over de hele wereld veilig kunnen communiceren en dat elke vorm van nieuwe media ingezet wordt om het goede nieuws van Jezus te verkondigen.
Dit jaar werd voor de vijfde keer de '*International Conference on Computing and Missions*' gehouden. Een driedaags evenement waar Europese computermensen, actief in de zending, naar toe komen om kennis te delen met collega's. In Europa wordt dit grotendeels georganiseerd door Stichting Hand.
David Nolent vertelde als '*key note speaker*' over nieuwe projecten bij de Franse *jesus.net*-groep (*topchrétien.com*) zoals bijvoorbeeld *www.mystory.me*. Hier kunnen mensen hun eigen getuigenis opslaan en anderen met meegeleverde visitekaartjes uitnodigen ernaar te kijken. Het e-mailadres van iemand die het bekijkt, wordt naar je doorgestuurd zodat je persoonlijk in contact kunt blijven en mensen meer van Jezus kunt vertellen.
Er was veel aandacht voor het ontwikkelen van programma's en websites voor mobiele telefoons en het beveiligen van deze apparaten. Ook Windows 8 is uitgebreid aan bod gekomen. Voor leidinggevenden was er een workshop over het afwegen van prioriteiten en hoe je goed met supporters kunt communiceren.
Het samen zingen, bidden en luisteren naar korte overdenkingen is voor de vaak alleen werkende computerman een belangrijk onderdeel van het samenzijn. Diverse personen vertelden achteraf dat ze tijdens ICCM een vernieuwde motivatie hadden gekregen om nog actiever aan het werk te gaan in de computerzending. Gelukkig maar, want er is erg veel vraag naar meer technische mensen in de zending.
De volgende ICCM-Europe is van 5 t/m 8 februari 2014. Meer informatie is te vinden op *www.iccm-europe.org* en *www.stichtinghand.nl*.
– Paul Zonnenberg

Joop Vernooij, *De regenboog is in ons huis. De kleurrijke geschiedenis van de r.k. kerk in Suriname*, Nijmegen: Valkhof Pers, 2012, 268 bladzijden, € 22,50

Redemptorist Joop Vernooij werkte van 1969-2001 in het bisdom Paramaribo. Zijn boek schetst een beeld van een moeizame missie, waarin concurrentie en het ontbreken van degelijke missionaire reflectie lange tijd het beeld bepaalden. Zo lezen we dat de missie terrein 'veroverde' op 'rivaal' Evangelische Broedergemeente die missionarissen 'voor de voeten liep'. De internering van Duitse zendelingen in de oorlogstijd was voorts 'gunstig' voor de missie en leidde getalsmatig tot het 'overtreffen' van de 'ketterse' Evangelische Broedergemeente. Doordat de auteur deze termen niet tussen aanhalingstekens plaatst, wordt niet duidelijk hoe hij de concurrentie waardeert. Het hield missie en zending scherp, concludeert hij.

In 2012 was nog de helft van de priesters in Suriname afkomstig uit het buitenland. Dit is niet verwonderlijk in het licht van de constatering dat de missie niet inzette op 'verinheemsing' van de clerus. Specifieke missionaire training voor priesters ontbrak en reflectie op missionaire methodiek kwam laat op gang. Pas in 1959 werd bepaald dat missionarissen de lokale taal moesten leren en de Surinaamse zeden en gewoonten moesten bestuderen. Het beeld bestond dat slechts de 'kneusjes' naar Suriname gingen. Desondanks groeide het missiewerk. Het witte karakter ervan zou, anders dan bij de zwarte Evangelische Broedergemeente, juist tot groei hebben geleid. Surinamers wilden immers ook na de koloniale tijd hun 'kleur verhogen'. De schrijver velt daarover geen oordeel.

Vernooij geeft aan dat er incidenteel sprake was van 'rijst-christendom'. Hij ziet het als een goed teken dat de katholieke kerk zich daarvoor kon lenen. Het betekende immers dat mensen voordeel zagen in het kerkelijk aanbod van onderwijs, gezondheidszorg en sociale steun. Zijn overzichtswerk, tot slot, laat zien dat missie in het Zuiden niet identiek is aan groei. Krimp en bezuinigingen bepalen in Suriname eerder het beeld.

— Gert Noort, directeur van de Nederlandse Zendingsraad

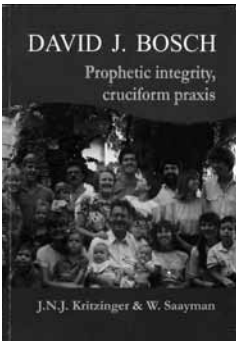

J.N.J. Kritzinger & W. Saayman, *David J. Bosch. Prophetic Integrity, Cruciform Praxis,* Pietermaritzburg: Cluster Publications, 2011, 214 bladzijden, 85 rand (ongeveer € 7,-, te bestellen via de website van de uitgever)

Deze gedenkbundel voor David Bosch functioneert als een zeer welkome kijk 'achter de schermen' van het veelgelezen en veelgeprezen *magnum opus* van David Bosch uit 1991, *Transforming Mission*. De man achter het boek, zijn persoonlijkheid en zijn motivatie worden zichtbaar. We leren Bosch kennen door de ogen van degenen die het meest dichtbij hem stonden. We zien hem als collega, vertrouwenspersoon, vriend en *pater familias*. We leren hem kennen als gedreven, begaafd, eigenzinnig en bevlogen. Door het hele boek heen schijnt iets door van zijn diepe geloof en vertrouwen op God. Vooral het eerste hoofdstuk, geschreven door Bosch' weduwe, Annemie Bosch, is zeer indrukwekkend en bij vlagen zelfs ontroerend. De open en eerlijke manier waarop zij over haar diepe liefde voor haar man en hun leven samen vertelt, is aangrijpend en ontwapenend.
Het boek valt uiteen in drie delen, waarvan het eerste deel persoonlijke verhalen bevat van goede vrienden en collega's. Het tweede deel bestaat uit de verschillende rollen waarin Bosch functioneerde. Hier komt onder andere naar voren hoe Bosch zichzelf zag als Afrikaner en wat zijn rol was in de discussie over de apartheid. Als derde biedt het boek een aantal verschillende interpretaties van zijn werkwijze. Deze bundel biedt een zeer noodzakelijk inzicht in de persoonlijkheid en het werk van David Bosch, wat het begrip van *Transforming Mission* zeer ten goede komt. Het is alleen al de moeite waard om aan te schaffen vanwege de indrukwekkende herinneringen die Annemie Bosch meegeeft. Helaas laat de uitvoering en de verkrijgbaarheid te wensen over. Jammer, want dit belangrijke boek had dat zeker verdiend.

— Eleonora Hof, promovenda aan de Protestantse Theologische Universiteit

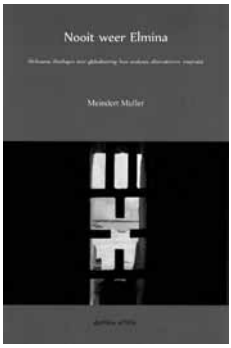

Meindert Muller, *Nooit weer Elmina. Afrikaanse theologen over globalisering: hun analyses, alternatieven, inspiratie*, uitgave in eigen beheer: doMein eDitie, 2012, 278 bladzijden, € 22,- (excl. portokosten), te bestellen via domein.editie@gmail.com

Globalisering is een *hot issue*, niet alleen in Europa, maar ook in Afrika; en niet alleen in de politiek of economie, maar ook in de Afrikaanse theologie. De missioloog Muller, directeur van het voormalige Missionair Centrum in Heerlen, presenteert onder de titel *Nooit weer Elmina* een studie over Afrikaanse theologen en globalisering. De publicatie startte als promotieonderzoek, maar is dat uiteindelijk niet geworden, want: 'Ik eiste meer vrijheid van werken en schrijven' (1). Die zelfgekozen vrijheidseis blijkt helaas negatieve gevolgen voor dit onderzoek te hebben. Startpunt is de zogenaamde Accra-verklaring van jonge Afrikaanse theologen uit 2000, waarna teksten van diverse Afrikaanse theologen over globalisering volgen. De studie ontbeert echter een goede structuur. Je wordt niet meegenomen in de keuzes van de auteur. Een verantwoording van de selectie, een weging van de bronnen, een duidelijke analyse en presentatie van de gegevens ontbreken. Muller maakt weliswaar gebruik van de Franse socioloog Bourdieu, maar verwijst niet naar klassieke publicaties van globaliseringssociologen als Bauman en Castells. De geschetste visies van de Afrikaanse theologen zijn eenduidig, om niet te zeggen eenzijdig: men is kritisch tot zeer kritisch over globalisering, Afrika is het slachtoffer. Maar klopt hun analyse? Staten, regeringen, ngo's, multinationals worden ongenuanceerd door elkaar gebruikt, terwijl het toch echt te onderscheiden actoren in het globaliseringsgebeuren zijn. De zienswijze lijkt kritisch, maar is eigenlijk oppervlakkig en in zekere zin conservatief, omdat het haast exclusief negatief over 'het' Westen en 'het' kapitalisme gaat, alsof dit eenduidige grootheden zijn. De literatuurlijst wijst erop dat de studie wat langer geleden is gedaan, wat ook ondersteund wordt door de afwezigheid van aandacht voor de inmiddels aanzienlijke invloed van China in Afrika (slechts eenmaal genoemd in een voetnoot!). Eigenlijk is er daarom maar één paradoxale slotconclusie te trekken: deze publicatie komt zowel te vroeg als te laat.

— Ryan van Eijk, missioloog en jurist, werkzaam als justitiepastor en als onderzoeker bij het Centrum voor Justitiepastoraat

Hans van de Wal, *Tot op het bot verdeeld. Nederlandse protestanten, de zending en de Indonesische revolutie*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2012, 488 bladzijden, € 29,90

Hans van de Wal geeft op meesterlijke wijze inzicht in de omgang van de Nederlandse protestantse kerken en zendingsorganisaties met de dekolonisatie van Indonesië. Het boek beslaat de roerige jaren tussen de onafhankelijkheidsverklaring door Sukarno en Hatta op 17 augustus 1945 en de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949. In deze jaren bevochten de Indonesiërs hun onafhankelijkheid, namen de Nederlanders schoorvoetend afstand van hun kolonie en werd de basis gelegd voor nieuwe relaties tussen Nederlandse en Indonesische kerken.
Naast een overzicht van feiten en visies biedt het boek een kennismaking met markante figuren als zendingsconsuls M. de Niet en U. van Beyma en gereformeerde 'dissidenten' als J. Verkuyl en F.L. Bakker – deze laatste was ook zendingsconsul. In Indonesië dienende zendelingen hadden doorgaans een progressievere kijk op het conflict dan hun moederkerken in Nederland. Dat was vooral te danken aan hun bestendige banden met jonge leiders van de Indonesische protestantse kerken, al voor de oorlog gesmeed. De pleidooien van deze zendingsmensen – in Nederland ondersteund door invloedrijke figuren als H. Kraemer en J.H. Bavinck – werden hen 'thuis' niet altijd in dank afgenomen. Soms werden zij zelfs gemaand tot zwijgen. Die verdeeldheid binnen de Nederlandse kerken en zendingsorganisaties, waarnaar de titel verwijst, is de rode draad van dit boek.
Evenals Van de Wals *Een omstreden en aanvechtbare situatie* over de Nederlandse Hervormde Kerk en de dekolonisatie van Papoea is dit werk gebaseerd op zeer grondige archiefstudie. Met behulp van materiaal uit de archieven van de Hervormde zending, de Gereformeerde zending, het Bijbelgenootschap en de Nederlandse Zendingsraad heeft Van de Wal een prima leesbare en zeer gedetailleerde reconstructie gemaakt van de visies op de dekolonisatie binnen de protestantse zending. Als appendices zijn een aantal relevante kerkelijke verklaringen en boodschappen opgenomen.

— Wilbert van Saane, stafmedewerker Nederlandse Zendingsraad

Lars von Trier
Melancholia
2011

Een van de grote filmmakers van vandaag is de Deen Lars von Trier. Al zijn films zetten aan het denken. Heel bekend zijn *Breaking the Waves* (1996) en *Dogville* (2003). Zijn film *Antichrist* veroorzaakte grote opschudding op het filmfestival in Cannes. Dat is een hele ruige film. Zijn laatste film, *Melancholia*, is eerder somber, hoewel het uiteindelijk niet zo'n zware film is als *Antichrist*. De film gaat over twee zusters, Justine en Claire. Justine is een prachtige blonde vrouw, die haar bruiloft viert op een groot landgoed. Haar zus Claire en haar man organiseren en betalen alles. Justine doet erg haar best om hen te laten merken dat ze echt heel gelukkig is. Maar keer op keer stort ze in. Ze is niet gelukkig, en de bruiloft eindigt uiteindelijk in een chaos. Ondertussen nadert een onbekende planeet, Melancholia, de aarde. De planeet komt steeds dichter bij; geleidelijk aan wordt duidelijk dat een botsing met de aarde onontkoombaar is. Nu is Claire in paniek, terwijl Justine, die in psychologisch opzicht inmiddels zo ver heen was dat ze niet meer voor zichzelf kon zorgen, langzamerhand haar depressie achter zich laat. Claires zoontje ziet het allemaal aan. Ook hij wordt nu bang. Maar dan vindt Justine een oplossing: ze bouwen een magische hut, waar Claire, haar zoontje en Justine afwachten wat er komen gaat.

Het grote onderwerp van deze film is het grote onderwerp van alle religie, en zeker ook dat van ons christelijk geloof. Wat doen we als alles ons uit handen valt? Bewaren we dan ons vertrouwen? Of doen we ons best dat vertrouwen uit te stralen, maar voelen we ondertussen dat het niet echt is, zoals Justines geluk niet echt was?
Voorwaar, een film die aan het denken zet.

— Freek L. Bakker, docent interculturele theologie, hindoeïsme en boeddhisme aan het departement Theologie van de Universiteit Utrecht

Fatou (Fatoumata Diawara)
World Circuit Production
2011, € 20,-

Wie op 30 oktober 2012 in Leiden was heeft haar al kunnen horen, de Malinese zangeres Fatoumata Diawara. Wij hebben nu haar eerste soloalbum voor ons, dat simpelweg de titel *Fatou* draagt. Fatou heeft een missie en ze is met haar jonge jaren (geb. 1982) in staat om deze te dragen ook. Deze missie is zowel muzikaal als menselijk. Enerzijds is ze een ambassadrice van de Wassoulou-muziek, een muzieksoort die traditionele en moderne invloeden mengt en als geboorteplaats het gebied van de Wassoulourivier heeft (Zuid-Mali, maar de streek overschrijdt de landsgrenzen). Anderzijds is het muziek met een boodschap. Fatou's teksten hebben betrekking op allerlei sociale en menselijke problemen. Weliswaar kunnen we ze niet verstaan, want ze zingt in het Bambara ('Er zijn genoeg mensen die in het Engels zingen'), maar het onmisbare tekstboekje vertelt er alles over. Zo horen we haar zingen over: geef nooit je kinderen op; woorden kunnen zo pijn doen; oproep aan de leiders om te stoppen met oorlog voeren; stop vrouwenbesnijdenis. Ook heeft ze een 'Ode aan Oumou' opgenomen, bestemd voor haar grote muzikale voorbeeld Oumou Sangaré. Al met al twaalf nummers en drie kwartier heerlijke muziek.
Ze heeft een stem vol mogelijkheden. Soms klinkt hij hees en met een kraakje, een ander moment is hij helder en vol; hij kan scherp, maar ook warm zijn. Elk nummer wordt door haar band in steeds wisselende samenstelling begeleid. Opvallend is het polyritmische patroon. We horen tegelijkertijd verschillende ritmes, die samen ingewikkelde lagen vormen. Maar wat je voelt is dat het dansmuziek is, je kunt er onmogelijk stil bij blijven zitten. De band stuwt, maar geeft door de herhaalde patronen ook rust. Naast de percussie-instrumenten horen we gitaren en de *ngoni*, de traditionele luit. Ik kom woorden tekort om alles te noemen. Gewoon zelf luisteren dus!

— Marianne Verkade, zangpedagoge met wereldwijde ervaring

tot 4 augustus 2013
Iconen uit Moskou in Catharijneconvent

Het Andrej Rublev Museum in Moskou herbergt een prachtige verzameling iconen uit de vijftiende eeuw tot circa 1900. De collectie wordt zelden uitgeleend en het aanbod om een dertigtal indrukwekkende exemplaren in tijdelijke bruikleen te krijgen heeft Museum Catharijneconvent in Utrecht dan ook met beide handen aangegrepen. Gecombineerd met stukken uit de eigen verzameling westerse religieuze kunst van de vroege Middeleeuwen tot heden geeft de tentoonstelling 'Goddelijke inspiratie' een goed overzicht van de overeenkomsten en verschillen tussen orthodoxe en westerse christelijke kunst. *www.catharijneconvent.nl*

24 mei 2013
Symposium 'Het beeld in Oost en West'

Het tijdschrift *Pokrof* bestaat 60 jaar en ter gelegenheid daarvan wordt op vrijdag 24 mei van 13.00 tot 17.00 uur in Kasteel Hernen bij Wijchen een symposium georganiseerd over de betekenis van het beeld in de tradities van Oost en West. Leo van Leijsen onderzoekt de aanwezigheid en soms afwezigheid van iconen in de oosterse en oriëntaalse kerken; Elisabeth Hense kijkt naar de plaats die het religieuze beeld in de westerse katholieke traditie inneemt; Siets Nieuwenhuizen staat stil bij de houding van de Reformatie ten opzichte van het beeld en bij de hedendaagse ontwikkelingen in het protestantse christendom. Deelname € 10,-; opgeven via secretariaat@oecumene.nl.

25 mei 2013
Pinksterfeest Kerk in Actie

Vier op zaterdag 25 mei van 10.00 tot 16.00 de veelkleurigheid en verbondenheid van christenen wereldwijd mee met het Kerk in Actie Pinksterfeest in De Glind bij Barneveld. Luisteren naar inspirerende verhalen van christenen over de hele wereld, elkaars geloof delen, genieten van muziek, zang en een heerlijke lunch. Voor iedereen met interesse in de wereldwijde kerk en het werk van Kerk in Actie. Toegang € 15,-, jonger dan 25 jaar € 10,-; aanmelden via *www.kerkinactie.nl*.

26 mei 2013
Zondag voor de Vervolgde Kerk

Voor de Zondag voor de Vervolgde Kerk op 26 mei heeft de organisatie Open Doors dit jaar het thema 'geloof is volharden' gekozen. Tijdens uw kerkdienst kunt u aandacht geven aan verhalen van vervolgde christenen en als gemeente luisteren naar bemoedigende getuigenissen van hen die wereldwijd vervolgd worden vanwege hun geloof in Jezus Christus. Via *www.opendoors.nl* is voorbereidend materiaal te bestellen. Op 15 mei houdt Open Doors bovendien een studiedag voor predikanten en voorgangers over dit thema.

1 juli 2013
Herdenking en viering afschaffing slavernij

Met een feestelijke viering in de Koningskerk in Amsterdam Watergraafsmeer wordt herdacht dat het precies honderdvijftig jaar geleden is dat de slavernij ook door Nederland is afgeschaft. Voorgangers zijn ds. Rhoinde Mijnhals-Doth en ds. Stefan Bernard. De Raad van Kerken werkt mee in de voorbereiding van deze dienst. Een klein aantal mensen is genodigd, daarnaast zijn er vrije zitplaatsen, waarbij er rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid dat de deuren dichtgaan op het moment dat de kerk tot op de laatste plaats bezet is. De dienst wordt opgenomen door Zendtijd voor Kerken en via de televisie uitgezonden. Zie voor meer informatie *www.raadvankerken.nl.*

12-30 augustus 2013
WCC-zomerconferentie voor jongeren

Hoe kunnen mensen met verschillende religieuze achtergronden samenwerken in het aanpakken van geweld en conflict? Hoe kunnen ze samen bouwen aan verantwoordelijke samenlevingen die gebaseerd zijn op respect en samenwerking? Vragen die ongeveer dertig jonge christenen, moslims en joden uit allerlei delen van de wereld zullen verkennen tijdens een zomerconferentie op het Oecumenisch Instituut van de Wereldraad van Kerken te Bossey, Zwitserland.
www.oikoumene.org

Neem nu een abonnement op TussenRuimte en ontvang gratis het eerste nummer van 2013 'Missie en migratie' of ontvang het eerste jaar 25% korting op een abonnement van vier nummers. Kennismaken kan natuurlijk ook. Een proefabonnement van twee nummers is € 15,-.

Of geef een (proef) abonnement op TussenRuimte cadeau!

☐ Ik neem een proefabonnement van twee nummers voor € 15,-

☐ Ik neem een abonnement tot wederopzegging voor € 40,- en ontvang een gratis exemplaar van 'Missie en migratie'.

☐ Ik neem een abonnement tot wederopzegging. Ik ontvang voor het eerste abonnementsjaar een korting van 25% en betaal slechts € 30,-.

☐ Ik wil een jaarabonnement cadeau geven (het abonnement stopt automatisch) voor € 40,- aan:

☐ Ik wil een proefabonnement van twee nummers voor € 15,- cadeau geven aan:

Naam: .....

Postcode: .....

☐ Ik machtig Uitgeverij VBK Media tot het automatisch afschrijven van het verschuldigde bedrag.

Naam: .....

Straat: .....

Postcode: .....

Telefoon: .....

Bank/giro: .....

U kunt ook mailen naar abonnementen@kok.nl.

Straat: .....

Woonplaats: .....

TussenRuimte 2013 | 3

Nigeriaanse kerken: groei, geestelijk leven, geweld

Nigeria is een land met een razend snel groeiende bevolking. Het heeft al meer dan 170 miljoen inwoners, van wie de helft jonger is dan twintig jaar. Het is ook een land met snel groeiende kerken. Niet alleen binnen Nigeria, maar over de hele wereld hebben zij een sterke presentie. De Redeemed Christian Church of God is een van de bekendste voorbeelden. Voor westerse christenen is de spiritualiteit van deze kerken vaak moeilijk te begrijpen. Geestelijke kracht, wonderen, zegen zijn er de sleuteltermen.
Nigeriaanse christenen weten echter ook van tegenslag. Het noorden van het land wordt nog steeds geteisterd door geweld van radicale groepen als Boko Haram. Het land als geheel kent diepe armoede en een diepe kloof tussen rijken en armen. Hoe gaan de kerken hiermee om? Wat verwachten zij van westerse kerken en organisaties?

TussenRuimte 2013 | 4 (december) gaat over eindtijdverwachtingen en opwekkingsbewegingen.

Abonnementen Kok
t.a.v. TussenRuimte
Antwoordnummer 244
4000 VB Tiel